

Tsvetelina Angelova

(Bulgaria, Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences)

The concept of the INDIVIDUAL in the Bulgarian linguistic picture

Abstract: This study examines the linguistic representation of the concept *individual* in the Bulgarian linguistic picture of the world, focusing on both traditional and contemporary contexts. The analysis is based on lexical units representing the concept at various levels, including lexis, phraseology, paremiology, literary texts, media discourse, and survey data. The aim is to identify the main representatives and conceptual features of the concept and to trace changes in its conceptualization over time.

The study employs a linguocultural and cognitive approach, drawing on lexicographic sources, Bulgarian fiction, contemporary press materials, and questionnaire and associative survey data. The results contribute to a clearer understanding of the structure and interpretation of the concept *individual* in Bulgarian linguistic consciousness and its relation to cultural values and social attitudes.

Keywords: individual, concept, linguistic worldview, background knowledge, conceptual feature, cognitive definition.

Цветелина Ангелова

(България, Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, Българска академия на науките)

Концептът ИНДИВИД в българската езикова картина на света

1. Увод

Съдържанието на концепта ИНДИВИД е ключово както за традиционния, така и за съвременния българин. Няма съмнение, че времето е факторът, който оказва влияние върху възприятието и специфичните характеристики, които формират неговата същност. Установената традиция, авторитетът на възрастното поколение и общественото мнение са сред основните фактори, които определят поведението на традиционния българин. По думите на Н. Колев (Колев/Kolev 1987: 208) възможностите за развитие на личността в традиционния бит са ограничени от властващите правила на поведение.

Едва с развитието на капиталистическите отношения през епохата на Възраждането се дава тласък в развитието на индивидуалността и отделният човек започва да воюва за своето освобождаване от ограниченията и предразсъдъците на традиционния светоглед (Колев/Kolev 1987: 208).

Анализирайки концепта ИНДИВИД от етнолингвистична гледна точка (като част от вътрешния свят на човека и по-конкретно – по отношение на психическите нагласи към него през различните исторически периоди) се извеждат неговите признаци, които са израз на господстващата нравственост, манталитета и стереотипите както в миналото, така и в съвременността. Изяснява се разликата в концептуализацията и представите на българите.

Обект на изследване са езиковите единици, репрезентиращи концепта ИНДИВИД в българския език като част от националната култура на българския народ. Основната цел е да бъде направен лингвокултурологичен анализ на концепта ИНДИВИД. Както отбелязва Й. Кирилова:

въпросите, свързани с отношението между езика и културата, с възможността чрез езика да бъде реконструирана културата, не са нови в езикознанието (Кирилова/Kirilova 2025: 117).

Разглежда се както семантиката, така и функционирането на езиковите единици, репрезентиращи концепта, на лексикално, фразеологично и паремиологично равнище, с оглед на което се проучват текстове от българската художествена литература и примери от съвременната преса. Анализират се данни от два вида анкети – с избираем отговор и асоциативни. Правят се изводи за семиотичната плътност на изследвания концепт, кои синоними са с най-голяма и с най-малка честотност, при фразеологизмите и паремиите се извеждат концептуалните признаци, които са залегнали при образуването им, анализира се концептът в художествената литература и в съвременната преса.

Използват се следните методи на проучване:

1. Дескриптивен (описателен) метод – описват се анализирания езикови факти.

2. Когнитивен метод – основава се на психологическия контраст между фигура и фон, чиито взаимоотношения се представят в езика. В разглеждания случай фигурата е езикът, откъдето се черпят сведения за изследвания концепт, а фонът е традицията на българите от миналото.

3. Събиране на данни чрез анкети или т. нар. свободен асоциативен експеримент (САЕ). Анкетирането е допълнителен метод за изследване на концептите, който дава възможност да се определят профилите и да се изработи когнитивната дефиниция.

4. Количествен метод – представя се честотата на съответните означения.

Използва се синхронен подход, чрез който се описва дадена езикова система през определен период от нейното съществуване (в случая имаме предвид периода след 1954 г.). На няколко места в текста се прилага и диахронен подход, например при описанието на езиковите единици от Историческия речник и от Речник на българския език на народна основа от XVII век (върху текст от Тихонравовия дамаскин). При анализа на фразеологизмите и паремиите се използва и тематичен подход, чрез който ексцерпирания паремии се разпределят по тематични (групи) гнезда в зависимост от тяхната семантика и концептуални признаци.

Терминологичният апарат обхваща следните означения: концепт, културен фон (фонови знания), езикова картина на света, концептуален признак.

Под концепт в разработката се възприема определението на В. А. Маслова, а именно ментална същност, отразяваща етнокултурната представа на човека за света (Маслова/Maslova 2004: 4). М. Пименова го определя като национален образ, понятие, представяне на фрагмент от света, който има сложна структура, реализира се чрез различни признаци, сред които и такива, изразяващи представите на отделния индивид (Пименова/Pimenova 2013: 129). Й. Кирилова разглежда концепта като

културнозначима същност, която се характеризира с полиапеллируемост – в плана на изразяване включва ключовата дума, нейни деривати, синоними, фразеологизми, паремии и др., както и неезикови репрезентанти (синонимизирани символи) (Кирилова/Kirilova 2017a: 73).

Опирайки се на схващанията за концепта на цитираните изследователи, се стига до понятието културен фон, който обединява понятието и представи, разбирания, асоциации, които са свързани с него (Кирилова/Kirilova 2017б: 7). Според Е. М. Верещагин и В. Г. Костомаров това са т. нар. фонові знания или знанията, които присъстват в съзнанието на човека и на цялата общност, към която принадлежи даденият индивид (Верещагин и Костомаров/Vereshchagin i Kostomarov 1983: 57). Й. Кирилова уточнява, че тези знания са натрупани в продължение на историческото и културното развитие на даден колектив, съхраняват се в неговата памет и се реализират при необходимост (Кирилова/Kirilova 2017а: 70).

Приема се, че езиковата картина на света е отражение на националната картина на света. Още в трудовете на Хумболт се отбелязва, че всеки език има своя вътрешна форма и отразява „духа на народа“. В. А. Маслова разглежда връзката между концептуалната и езиковата картина на света и уточнява, че езиковата картина предшества концептуалната и я формира, тъй като „човек е способен да разбира света и самия себе си благодарение на езика“ (Маслова/Maslova 2004: 52). От една страна, заобикалящият ни свят определя човешкото познание и поведение и това намира отражение в езика, от друга страна човекът възприема света чрез родния (майчиния) си език, „който определя човешките структури на мислене и поведение“ (Маслова/Maslova 2004: 52). Езиковата картина на света отразява светогледа на един етнос, а паремийната или паремиологичната картина на света е „светогледът на този етнос, отразен преди стотици години в паремийте“ (Илиева/Иlieva 2016: 91).

Ключов термин за настоящото изследване е концептуалният признак. Това е признак от обективния или субективния свят, диференцирано отразен в съзнанието на човека и различаващ се по степен на абстрактност (Маслова/Maslova 2006: 53).

В своя публикация Й. Кирилова (Кирилова/Kirilova 2024: 39) отбелязва, че признаците на концепта са съждения относно конкретен предмет или абстрактна същност, които са имплицитно заложени в съзнанието на отделния индивид или на цялата общност. В себе си те включват значението на думата, но не съвпадат с него.

2. Състояние на изследванията в българската езиковедска литература

Лексемата индивид е влизала в обсега на някои изследователи (главно психолози и социолози), но до момента не е разглеждана в етнолингвистичен аспект. Срв. напр. Зиновиева/Zinovieva 2026, EPC/ERS 1997, EP/ER 1998, valentinboyadzhiev.com.

3. Лексемата индивид през призмата на българската лексикография

Лексемата индивид е изразена в българския език със значително количество лексикални и словообразователни единици, имплицитно е представена във фразеологизми и паремии, в чиято семантика се откриват ключови схващания за българската култура. Без съмнение времето е движещата сила, която определя съдържанието на концепта и която води до промяна в семантичната му структура. Това най-ясно проличава при анализа на анкетите и на съвременната преса.

Ключови лексеми, репрезентиращи концепта ИНДИВИД в българския език, са: *индивид*, *личност* и *човек*. Те се характеризират с голяма честота на употреба спрямо другите лексеми от синонимния ред и са стилистично неутрални.

3.1. Индивид

В Българския тълковен речник (БТР/BTR 1951: 969) е отбелязано, че *индивид* произлиза от лат. *individuum* ‘неделимо’, *divido* ‘деля’ и означава ‘неделимо същество или битие, отделна личност; отделно живо същество, един екземпляр от някое същество, живина или растение’. В следващи издания на БТР (БТР/BTR 1963: 282; БТР/BTR 2004: 325)

лексемата е представена като 1. ‘Всеки отделно съществуващ организъм от който да е род или вид’; 2. ‘Отделен човек, личност’. Същите тълкувания е дала и Д. Дечева (Дечева/Decheva 1997: 234).

В Българския етимологичен речник (БЕР/BER 1979: 77) значението на лексемата *индивид* е представено като ‘отделна личност, човек’.

В Речника на българския език (РБЕ/RBE 1990: 860–861) *индивидът* има следните значения 1. ‘Отделен човек, отделна неповторима личност по отношение на останалите хора’; 2. ‘Всеки отделно съществуващ жив организъм’.

В Съвременния тълковен речник на българския език (СТРБЕ/STRBE 1994: 317) названието се тълкува като ‘отделно взет човек или животно, отделен екземпляр’.

С. Буров и П. Пехливанова (Буров, Пехливанова/Burov, Pehlivanova 1999: 152) описват лексемата като: ‘отделен човек или животно, отделен екземпляр’.

В Терминологичния речник по хуманитарни науки (ТРХН/TRHN 2007: 157) е налице означение ‘отделен човек, характеризиран главно чрез общата му човешка природа като неделима цялост’.

В. Бояджиев (valentinboyadzhiev.com) определя индивида като ‘конкретния човек с цялото разнообразие от неговите физически, физиологични и психически качества’. *Индивид* е понятие, с което се изразява единица живо съществуване. То може да бъде както човек, така и друг биологичен вид (wikipedia.org) 12.10.2023 г.

Изведените данни от различните лексикографски източници ни насочват и към биологичното значение, т.е. „индивид“ означава отделен организъм, екземпляр (растение или животно). Понятията *род* и *вид* се отнасят към биологията, но могат да се свържат и с лексемата *индивид*. Тук, разбира се, става дума за различни концептуални признаци, които нямат нищо общо с индивида като човек, личност, но е интересно да споменем накратко за тази полисемия. В таксономията първо се дефинират родове и видове, а след това конкретните индивиди, които представляват единични животни от даден вид. С други думи: *род – вид – индивид*. Видът е една от основните единици в класификацията на организмите и представлява група от индивиди, които при размножаване дават плодовитото поколение (Вид (биология) – Уикипедия). В Речника на българския език (РБЕ онлайн/RBE online) *видът* е тълкуван като ‘група растения или животни, които произхождат от общ биологичен род и се отличават по някои свои характерни особености от други групи, принадлежащи към същия род’. Лексемата *род* в Речника на българския език (РБЕ онлайн/RBE online) е представена като ‘таксономична единица в систематизацията на организмите, която включва в себе си близки видове’.

Биологичните индивиди могат да се кръстосват между видове, създавайки хибриди. Примери: кон + магаре = муле/катър; лъв + тигър = лигър/тиглон; зебра + кон = зеброкон и други зеброиди; кит + долфин = косаткофин. Хибридите са индивиди, които в повечето случаи са стерилни, т.е. не могат да имат здраво поколение или имат, но то е нежизнеспособно. Обобщавайки всичко казано дотук трябва да се отбележи, че индивидът може да се отнася както до човек (така е в по-голямата част от цитираните извори), така и до растение или животно. Особеност при животните е, че с този термин се обозначават непълноценни представители на съответен род или клас животни.

3.2. Личност

В Синонимния речник на съвременния български книжовен език (СРСБКЕ/SRSBKE 1994: 267; СРСБКЕ/SRSBKE 2002: 393) лексемата е представена като ‘мъж или жена с типичните за тях психични качества и особености на характера’.

Енциклопедичният речник по социология (ЕРС/ERS 1997: 238–239) дава следното определение ‘един от основните елементи на обществената действителност, субект на

всички изменения в обществото (...). Личността е жив организъм, подчиняващ се на законите на биологията, има особености, свързани с възрастта, пола, спецификата на нервната система, психиката и здравето’.

В Българския етимологичен речник (БЕР/BER 1986: 443) е дадено следното определение за личност ‘човек с присъщите му душевни качества и особености, индивид’.

В РБЕ (РБЕ онлайн/RBE online) лексемата е представена по следния начин:

- 1 ‘Човек като отделна осъзната социална единица; лице, индивид’.
2. ‘Човек с ярко изразени положителни, социално значими черти на характера и поведението си, които го разграничават от останалите хора’.
3. ‘Съвкупност от присъщите на един човек духовни качества, която го характеризира като отделна социална единица’.
4. Остар. ‘Самоличност’.

А. Нанова (Нанова/Nanova 2019: 249) тълкува лексемата като ‘отделен човек с типичните си психически качества и особености на характера’.

В. Бояджиев (valentinboyadzhiev.com) определя значението като ‘човекът с неговия неповторим и специфичен начин, по който се приспособява и адаптира към обкръжаващата го социална среда’.

Лексемите *индивид* и *личност* не се припокриват изцяло. При *индивида* водещо в семантиката е численото количество, т.е. един човек, един екземпляр, докато при названието *личност* се набляга на човека като носител на духовни и социални качества, т.е. „личността“ е продукт на социалната среда и историята, тъй като тя се оформя чрез взаимоотношенията в колектива и времето, в което съществува. Пример за подобно разграничаване са фразите „ролята на личността в историята“, „култ към личността“ и др., където се акцентира върху социалната значимост на човека като субект, т.е. *личността* носи характеристиките на този човек, докато *индивидът* е просто отделен член, екземпляр. Макар понякога двата термина да са взаимозаменяеми, те не са пълни семантични еквиваленти.

3.3. Човек

ЧЛОВЪКЪ ‘Човек; същество, което се отличава от животните по способността си да мисли и говори’ (РКБЕНО/RKBENO 2012: 1116).

ЧЛОВЪЧЪНЪ –а м ‘унижит. човек, лице, индивид’ (Исторически речник. Histdict – ЧЛОВЪЧЪНЪ).

В. Бояджиев (valentinboyadzhiev.com) го определя като ‘биологическия вид *homo sapiens* (разумен човек) с неговите качества и свойства’. Като синоним на индивид лексемата *човек* е налице и в речника на А. Нанова (Нанова/Nanova 2019: 249).

Въз основа на дефинициите, извлечени от различните източници, са изведени основните концептуални признаци, чрез които концептът ИНДИВИД е представен в българската езикова картина на света. Те са:

1. ‘Отделно съществуващ жив организъм, (човек, животно, растение)’;
2. ‘Отделен човек, отделна личност с качества и характеристики, които са неповторими, уникални спрямо другите индивиди’;
3. ‘Характеризира се с неделима цялост’.

Прави впечатление, че дефинициите от лексикографските източници са изчерпателни и стилистично неутрални. Те са от извори след 1951 г. и показват мисленето на традиционния българин, който макар да е принуден да се слива със социума, все пак се възприема като отделна личност. Личност със свои специфични качества и характеристики, които е трябвало да се сведат до минимум и да се пригледат към нормите, зададени от обществото.

3.4. Синоними

Като основни синоними на лексемата индивид в исторически план се привеждат названията *индивид*, *личност*, *човек*. Други синоними, които са по-рядко срещани, са: *лице*, *екземпляр*, *персона*, *особа*, *субект*, *същество*, *единица*, *тип*. Те са с голяма честота на употреба в съвременността.

лице – в Синонимния речник на съвременния български книжовен език (СРСБКЕ/SRSBKE 1994: 267; СРСБКЕ/SRSBKE 2002: 393) едно от значенията е ‘човек, обикн. мъж, с определени качества, определена професия или член на отделна категория от обществото’. Като синоним на *индивид* е налице и в речника на А. Нанова (Нанова/Nanova 2019: 249).

лице ср ‘с второто си значение отделен човек, личност’ (Исторически речник. Histdict - лице).

екземпляр – в Българския тълковен речник (БТР/ВТР 1951: 969) е представено като ‘един екземпляр от някое същество, живина или растение’. В Съвременния тълковен речник на българския език (СТРБЕ/STRBE 1994: 317) и при С. Буров и П. Пехливанова (Буров, Пехливанова/Burov, Pehlivanova 1999: 152) едно от определенията е ‘отделен екземпляр’.

персона – в Синонимния речник на съвременния български книжовен език (СРСБКЕ/SRSBKE 1994: 267; СРСБКЕ/SRSBKE 2002: 393) е представена като книжна дума със значение ‘мъж или жена с типичните за тях психични качества и особености на характера’. При А. Нанова (Нанова/Nanova 2019: 249) е отбелязано, че се употребява обикновено иронично.

особа – в Синонимния речник на съвременния български книжовен език (СРСБКЕ/SRSBKE 1994: 267; СРСБКЕ/SRSBKE 2002: 393) в едно от значенията си е ‘мъж или жена с типичните за тях психични качества и особености на характера’, но се употребява с иронична или пренебрежителна отсянка. Подобно е тълкуването и при А. Нанова (Нанова/Nanova 2019: 249).

субект – при А. Нанова (Нанова/Nanova 2019: 249) е отбелязано, че е книжовно неодобрително.

Като синоними на индивид лексемите *субект* и *същество* са налице в следните източници:

Ресурси на Института за български език (<https://ibl.bas.bg/infolex/?word=индивид>);

Синонимен онлайн речник (<http://sinonimen.onlinerechnik.com/duma/индивид>);
Wiktionary (<https://bg.wiktionary.org/wiki/индивид>).

Като синоними на ИНДИВИД лексемите *единица* и *тип* са налице в следните източници: Ресурси на Института за български език (<https://ibl.bas.bg/infolex/?word=индивид>); Синонимен онлайн речник (<http://sinonimen.onlinerechnik.com/duma/индивид>).

При прегледа на тези значения може да се изведе още един допълнителен концептуален признак – ‘лексема с пейоративно значение’. Тази допълнителна отрицателна конотация много ясно се долавя при названията *персона*, *особа* и *субект*. Названията *екземпляр*, *същество* и *единица* по-скоро можем да ги асоциираме с биологичен вид.

3.5. Словообразователни деривати

А. Индивид

индивидуум – остар. книж. ‘индивид’ (РБЕ/RBE 1990: 861).

индивидуален – 1. ‘Свойствен на определен, самостоятелно съществуващ индивид’.

2. ‘Който се отнася до отделно лице; личен’ (БТР/ВТР 2004: 325); ‘който е присъщ само

на определен човек, индивид, като го отличава от другите' (СРСБКЕ/SRSBKE 1994: 266; СРСБКЕ/SRSBKE 2002: 392).

индивидуализация – според К. Юнг (Философски речник/*Filosofski rechnik* 1996: 168) това е 'процесът на психическото развитие на индивида чрез асимилация на съзнанието на съдържанията на личното и колективното безсъзнателно (...). Крайна цел на индивидуалното развитие е постигането на цялостност и неповторимост на личността'. В Българския тълковен речник (БТР/ВТР 2004: 325) е описано като 'отделяне на личност или индивид по отличителните им свойства, изтъкване на особеностите на всеки индивид'.

индивидуализирам – 1. 'Представям, изобразявам някого, обикн. литературен герой, с неговите индивидуални, отличителни черти, качества, свойства'. 2. 'Осъществявам индивидуален подход, съобразявам нещо с индивида, по отношение на който то се прилага, осъществява' (БТР/ВТР 2004: 325).

индивидуализъм – от лат. *individuum* – това, което е неделимо. В Енциклопедичния речник по социология (ЕРС/ЕРS 1997: 167) е представено като 'тип светоглед, който абсолютизира по един или друг начин мястото и значението на човешкия индивид като го противопоставя на обществото изобщо и фактически противостои на всички разновидности на колективизма, както в теоретико-методологичен, така и в практически смисъл'. В Енциклопедия по психология (ЕП/ЕР 1998: 410) се определя като 'водене на собствения живот по собствен начин без отношение към другите'. В Българския тълковен речник (БТР/ВТР 2004: 325) е с няколко значения: 1. 'Възглед, който противопоставя интересите на отделната личност на обществените интереси'. 2. 'Стремеж към изява на собствената личност, налагане на индивидуалността в противопоставяне на обществото, на колектива'. 3. 'Идеалистично разбиране и обяснение на обществените явления и процеси като резултат от дейността на отделни личности'.

индивидуалист/индивидуалистка – 1. 'Привърженик на индивидуализма'. 2. 'Лице, което проявява индивидуализъм в поведението, постъпките си' (БТР/ВТР 2004: 325).

индивидуалистичен – 'който се отнася до индивидуализъм или до индивидуалист' (БТР/ВТР 2004: 325).

индивидуалистически – 'който се отнася до индивидуализъм или до индивидуалист' (БТР/ВТР 2004: 325).

индивидуалитет – книж. 'индивидуалност' (БТР/ВТР 1993: 282).

индивидуалност – 'съвкупност от характерни черти, качества, свойства, присъщи на даден индивид, които го отличават от останалите индивиди' (Нечева/Decheva 1997: 234; БТР/ВТР 2004: 325–326); 'съвкупност от характерни индивидуални качества, присъщи на един индивид' (БТР/ВТР 1993: 282). В Енциклопедия по психология (ЕП/ЕР 1998: 410) се определя като 'сумата от качества, които отделят един човек от другите'. Описаните производни на лексемата *индивид* в основното си значение представят: 1. 'Процесът на психическото и емоционално израстване (развитие) на индивида'. 2. 'Самостоятелно, отделно съществуващ човек'. 3. 'Качества и характеристики, които са специфични и присъщи само за конкретната личност'. 4. 'Присъщите му качества и характеристики го противопоставят на всички останали'. 5. 'Стремеж към изява на собствената личност'. Можем да определим изведените признаци като дефиниционни признаци на концепта (Воркачов/Vorkachov 2007). Това са признаците, извлечени по данни от лексикографски източници. По-нататък в студията се съпоставят тези признаци с признаци, изведени от други анализирани текстове: фразеологизми, паремии, художествена литература, съвременна преса, анкетни данни.

Б. Като синоними на *индивидуален* се използват и следните прилагателни имена:

самостоятелен – ‘който действа без да се влияе от другите’ (Нанова/Nanova 2019: 216, 498); ‘който се осъществява или се върши без участието на друг’.

самостоен книж. (Нанова/Nanova 2019: 498).

собствен ‘който принадлежи, който е само на някого, а не на друг’ (СРСБКЕ/SRSBKE 1994: 266; СРСБКЕ/SRSBKE 2002: 392; Нанова/Nanova 2019: 249).

личен ‘който е характерен, свойствен за дадено лице, свързан е пряко с него или който е на определено лице (но невинаги е негова собственост)’ (СРСБКЕ/SRSBKE 1994: 266; СРСБКЕ/SRSBKE 2002: 392); ‘който се отнася само за определен човек, изхожда от един човек, принадлежи на един човек’ (Нанова/Nanova 2019: 216). При Н. Геров (Герров/Gerov 1977: 17) тълкуването е различно ‘който е на лице, на глава; челен, преден, първи; виден’; ‘личен, който се откроява измежду другите с положителните си качества или с външния си вид’ (РКБЕНО/RKBENO 2012: 442).

едноличен ‘който се осъществява само от едно лице’ (Нанова/Nanova 2019: 249).
единичен (Нанова/Nanova 2019: 498).

частен – в едно от значенията си ‘който е, принадлежи на отделно лице или се отнася до отделно лице’ (СРСБКЕ/SRSBKE 1994: 266; СРСБКЕ/SRSBKE 2002: 393; Нанова/Nanova 2019: 217, 249).

персонален (Нанова/Nanova 2019: 217).

субективен (Нанова/Nanova 2019: 217).

интимен ‘който е присъщ само за някого, за неговите мисли и чувства и обикновено не се знае от други’ (Нанова/Nanova 2019: 217).

съкровен (Нанова/Nanova 2019: 217).

независим (Нанова/Nanova 2019: 498).

Излизайки от семантиката на посочените производни на концепта ИНДИВИД се извеждат следните допълнителни признаци. В представите на българина индивидът се концептуализира още като: 1. ‘Собствен’; 2. ‘Самостоятелен’; 3. ‘Който принадлежи на някого явно’; 4. ‘Присъщ на някого, но скрит за другите’; 5. ‘Който е първи сред множеството и се откроява с качества или външен вид’. Имайки предвид времето, когато съответните лексеми са регистрирани в лексикографските източници, се отбелязва голямо разнообразие от лексеми, които представят изследвания концепт. Повечето названия са нови, съвременни, което показва, че концептът ИНДИВИД не е застинал във времето, напротив, значението му се дообогатява непрекъснато с нови значения, с нови концептуални признаци, които показват неговата устойчивост и честотата му на употреба и от съвременния българин.

3.6. Колокации.

А. Индивид

свобода на индивида, индивидуалистични идеи, индивидуалистични прояви, творческа индивидуалност, творчески индивидуалитет, индивидуалитет на художника.

Б. Личност

историческа личност, свободна личност, юридическа личност, видна личност, непозната личност, съмнителна личност, интелигентна личност, важна личност, интересна личност; култ към личността, неприкосновеност на личността, раздвоение на личността, свобода на личността, лично решение, личен компютър, личен опит, личен автомобил, лично мнение, еднолично управление.

В. Самостоятелен

самостоятелен младеж, самостоятелен живот, самостоятелен характер, самостоятелно решение, самостоятелно изпълнение, самостоятелен концерт, самостоятелна изложба.

Г. Интимен

интимен живот, интимни чувства.

От представените примери се вижда, че лексемата *индивид* със своите синоними и производни образува колокации, които се използват в различни сфери на живота и които по-скоро са характерни за съвременния българин, не за традиционния. Те отразяват качества и характеристики, присъщи на съвременния човек, който е със свои нови възгледи, които целят да го отделят от социума, да изпъкне със своята ярка и уникална индивидуалност, която е така присъща за новото време.

3.7. Антоними.

От лексикографските източници са ексцерпирани следните антоними: *общ, колективен, съвместен, групов, несамостоятелен, зависим* (Нанова/Nanova 2019: 249, 498). Те ще бъдат обект на анализ по-долу.

3.8. Фразеологизми.

Ексцерпираните фразеологизми са 29 на брой. Те са описани заедно с техните значения. Въз основа на семантиката им са обособени в няколко тематични гнезда, които до известна степен се припокриват с групите при анализа на паремииите.

3.8.1. В тази група е изведен концептуален признак „индивидът разчита само на собствените си усилия“. Отбелязват се следните фразеологизми:

Всяка коза на (за) свой крак – ‘Употребява се, когато някой иска да изтъкне, че е независим от другите, че за собствените си постъпки сам отговаря’. Произлиза от поговорката – *Всяка коза на свой крак виси* (ФРБЕ/FRBE 1: 187);

На свой крак – 1. ‘Който има самостоятелно, независимо положение; самостоятелен’. 2. ‘Самостоятелно’ (ФРБЕ/FRBE 1: 666);

На своя нога (ФРБЕ/FRBE 1: 666); *Стоя на свой крак* – ‘Имам самостоятелно, независимо положение’ (ФРБЕ/FRBE 2: 352);

Вземам/взема върху себе си нещо – ‘Поемам, съгласен съм да нося (за вина, грижа, отговорност и под.)’ (ФРБЕ/FRBE 1: 133);

Вземам/Взема на плещите си нещо – ‘Наемам се с извършването на нещо, на някаква трудна задача или работа; нагърбвам се е нещо’ (ФРБЕ/FRBE 1: 138);

Изнасям/изнеса на гърба си нещо – ‘Извършвам най-важната и най-трудна част от някаква работа, някаква дейност’ (ФРБЕ/FRBE 1: 417);

Изнасям/изнеса на плещите си (ФРБЕ/FRBE 1: 417);

На ръцете ми е – ‘Изцяло само аз се грижа за някого или за нещо, само аз се занимавам с него’ (ФРБЕ/FRBE 1: 664);

Сам на себе си, оставам (оставям) – ‘Без грижи от страна на някой друг, само на собствените си сили (оставам или оставям)’ (ФРБЕ/FRBE 2: 260). Семантиката им е свързана с най-висши качества на човека, а именно: отговорност и трудолюбие. Могат да бъдат тълкувани както от материално, така и от духовно гледище. Посланието, което внушават е, че само собствените усилия са гаранция за постигане на добри резултати. Малка част от тях могат да се тълкуват и отрицателно, напр. *Сам на себе си, оставам (оставям)* – самота заради липса на близък човек;

Изнасям/изнеса на гърба си нещо – извършвам сам някаква работа, която е много трудна, тежка и т. н.

3.8.2. Концептуалният признак „взимам самостоятелно решение“ е представен от следните фразеологизми:

На сама глава – ‘На своя глава’ (ФРБЕ/FRBE 1: 665);

На своя глава – ‘Самостоятелно, без да се вслушвам в чуждо мнение, или без чужда помощ’ (ФРБЕ/FRBE 1: 666);

Баща ми ме пиян правил – Пренебр. ‘Не слушам никого; вироглав и своеобразен съм’ (ФРБЕ/FRBE 1: 85);

Аз коля, аз беся – ‘За всичко се слуша и изпълнява моята воля, пълен и всевластен господар съм, от мене зависи всичко’ (ФРБЕ/FRBE 1: 79);

Аз паля, аз гася – ‘За всичко се слуша и изпълнява моята воля, пълен и всевластен господар съм, от мене зависи всичко’ (ФРБЕ/FRBE 1: 79);

Аз паря, аз жаря – ‘За всичко се слуша и изпълнява моята воля, пълен и всевластен господар съм, от мене зависи всичко’ (ФРБЕ/FRBE 1: 79);

Беся кучето – ‘Пълен всевластен господар съм аз, за всичко се слуша и изпълнява моята воля, командвам аз; от мене зависи всичко’ (ФРБЕ/FRBE 1: 89);

Бия на жегло – Диал. ‘Не съгласувам действията си с другите, държа се настрана, не участвам в никаква работа; страня от хората’ (ФРБЕ/FRBE 1: 92);

Удрям/ударя на жегла – ‘Не съгласувам действията си с другите, държа се настрана, не участвам в никаква работа или страня от хората’ (ФРБЕ/FRBE 2: 440). Качествата, които се репрезентират в тази група, са твърдоглавост, непоколебимост, липса на съгласуване на собственото мнение с мнението на околните. При голяма част от тези фразеологизми водещ фактор е нарушаване на нормата.

3.8.3. *За своя душа* – ‘За себе си (употребява се, когато нещо хубаво се запазва за лично ползване)’ (ФРБЕ/FRBE 1: 357);

За своята <си> черга – ‘За себе си, за своя интерес, в своя полза’ (ФРБЕ/FRBE 1: 357). В тази група концептуалният признак е „за собствен интерес“. На преден план се извежда личната изгода.

3.8.4. Тук концептуалният признак е „възрастта е определяща за извършване на определени дейности“:

Барабар Петко с мъжете – Ирон. ‘Употребява се, когато някой се заема да извърши нещо наред с другите, без това да е по силите му’ (ФРБЕ/FRBE 1: 85);

Барабар Петко с мъжете и отрепката на пояс. Диал. Ирон. (ФРБЕ/FRBE 1: 458);

И наш Петко с мъжете и отрепка му на пояса. Диал. Ирон. ‘Употребява се, когато някой се заема да извърши нещо наред с другите, без това да е по силите му’ (ФРБЕ/FRBE 1: 458);

С един пръст искам десет чепа да затикна. Диал. ‘Старая се да постигна, да свърша нещо значително, без да съм подготвен за това както трябва’ (ФРБЕ/FRBE 2: 285). Тези фразеологизми репрезентират, че е нужна зрялост за определени действия. Той е неподготвен, недорасъл, но има желание да бъде в тази група, сред по-възрастните. Тук възрастта е свързана с натрупани физически характеристики и духовни ценности на човека – тя е източник на сила и мъдрост.

3.8.5. *Вържи попа, да е мирно селото* – ‘Употребява се като съвет, напомняне към някого да се справи с най-главния виновник, за да няма неприятности’ (ФРБЕ/FRBE 1: 198). Тук се извежда концептуален признак „от една личност зависи цялата общност или личността определя начина на живот на цялата общност“. Тези паремии носят идеята, че поведението на тази личност е вредно, лошо и заради него ще има тежки последствия за всички останали хора.

3.8.6. *Като кукувица, живея* – ‘Съвсем сам, без никого, самотно живея’ (ФРБЕ/FRBE 1: 489). Концептуалният признак е „асоциално поведение“, свързан е с психическото състояние на човека. Метафоричното значение отвежда към липса на социални контакти, което може да се тълкува като: самотата е нежелана, но е факт, реалност.

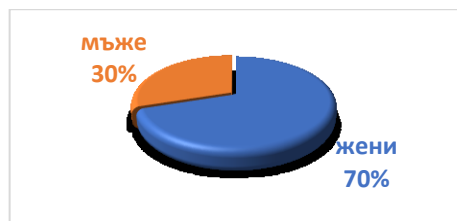
3.8.7. Тук концептуалният признак е „сливане със социума“ – *Подвеждам/ подвежда под общ знаменател някого или нещо с (и) някой друг, или с (и) нещо друго. Книж.* ‘Уеднаквявам, изравнявам различни неща, хора в някакво отношение’ (ФРБЕ/ FRBE 2: 134).

3.8.8. „Приобщавам се към някаква група, среда“ е концептуален признак, представен от паремията *Както (каквото) ми свирят, така (това) играя* - ‘Постъпвам така, както ми заповядват, както ми нареждат; подчинявам се’ (ФРБЕ/FRBE 1: 472).

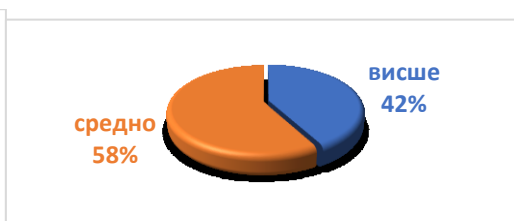
При фразеологизмите лексемата *индивид* отсъства, тя е имплицитно заложена, но въпреки това достатъчно ясно диференцирана. За традиционния българин основното задължение на отделния индивид е свързано с извършване на някаква трудова дейност и взимане на решения, които целят да осигурят препитанието на индивида и на близките му. Представените фразеологизми метафорично ни насочват към качествата, които притежава отделният индивид, готовността му да се справи с поставените задачи. Погледнати в аксиологичен аспект всяка една от тях носи своето послание към обществото, било то положително или отрицателно.

4. Индивидът през призмата на анкетните данни.

През 2023 г. е направено проучване на 100 човека, българи с различен пол, възраст и образование, за да се проследят и представят обществените нагласи към изследвания концепт. Изработени са 100 анкети със затворен (избираем) отговор и 100 асоциативни анкети. Анкетирани са 70 жени и 30 мъже (Фиг. 1) на възраст 18 – 68 години с различно образование – 42 с висше образование и 58 със средно образование (Фиг. 2).

Фигура 1. Разпределение по пол

Фигура 2. Разпределение по образование

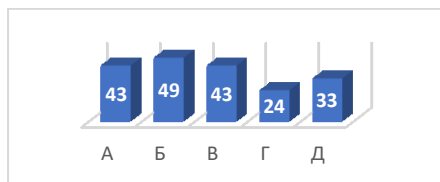
4.1. Анкети с избираем (затворен) отговор.

Зададен е въпросът: „*Индивид за Вас е?*“, посочени са пет възможни отговора:

- название, с което се изразява отделно съществуващ жив организъм. То може да бъде както човек, така и друг биологичен вид (растение, животно);
- отделен човек, отделна личност;
- носител на лични качества, които изграждат неговата индивидуалност;
- човек, който съчетава уникален комплекс от генетични качества и придобити черти, характеристики, свойства, които го отличават от останалите хора;
- конкретен човек с цялото разнообразие от неговите физически, физиологични и психически качества.

Тези данни са ексцерпирани от различни речници (БТР/ВТР 1951: 969; БТР/ВТР 1963: 282; БЕР/ВЕР 1979: 77; РБЕ/РВЕ 1990: 860–861; СРСБКЕ/SRSBKE 1994; Дечева/Decheva 1997: 234; Буров, Пехливанова/Burov, Pehlivanova 1999: 152 и др.).

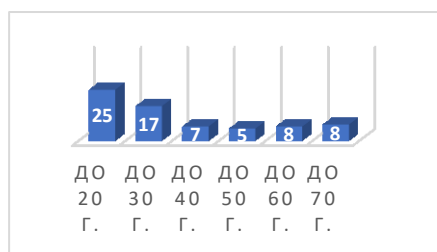
Общото разпределение на отговорите, без оглед на пола е следното: отговор А – 43; отговор Б – 49; отговор В – 43; отговор Г – 24; отговор Д – 33 (Фиг. 3).

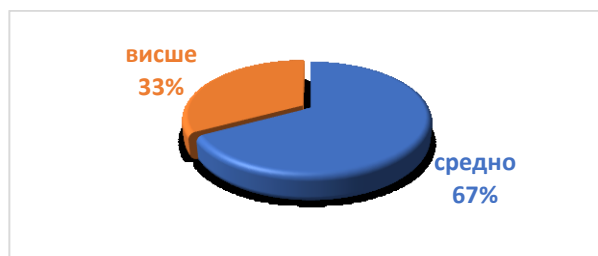
Фигура 3. „Индивид за вас е?“ Общо разпределение

Жени:

Анкетираните са 70 жени на възраст 18 – 68 години (Фиг. 4), 23 с висше образование и 47 със средно образование (Фиг. 5).

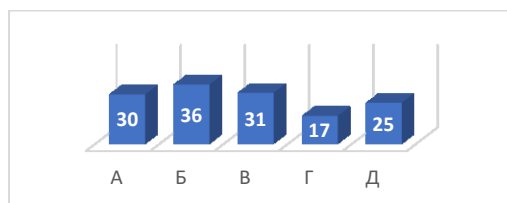

Фиг. 4. Разпределение по възраст - жени

Фиг. 5. Разпределение по образование - жени

Представителите на женския пол дават отговори със следното разпределение: отговор А – 30; отговор Б – 36; отговор В – 31; отговор Г – 17; отговор Д – 25 (Фиг. 6).

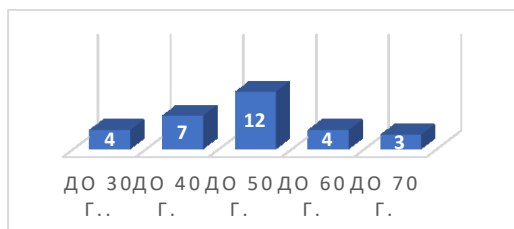

Фигура 6. „Индивид за вас е?“ Разпределение по пол – жени

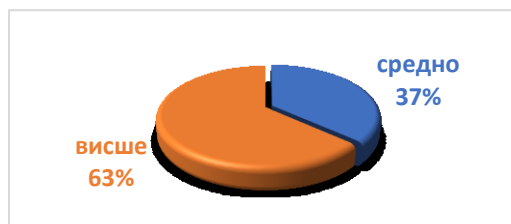
От таблиците е видно, че с най-много представители са първите две възрастови групи – до 20 години и до 30 години, доминиращи са тези със средно образование. Анализирайки резултатите с оглед на пола, при жените с най-голяма честотност (36) е отговор Б – ‘отделен човек, отделна личност’, а с най-малка честотност (17) е отговор Г – ‘човек, който съчетава уникален комплекс от генетични качества и придобити черти, характеристики, свойства, които го отличават от останалите хора’.

Мъже:

Анкетираните са 30 мъже на възраст 23 – 65 години (Фиг. 7), 19 с висше образование и 11 със средно образование (Фиг. 8).

Фиг. 7. Разпределение по възраст – мъже

Фиг. 8. Разпределение по образование – мъже

Представителите на мъжкия пол дават отговори със следното разпределение: отговор А – 13; отговор Б – 13; отговор В – 12; отговор Г – 7; отговор Д – 8 (Фиг. 9).

Фигура 9. „Индивид за вас е?“ Разпределение по пол – мъже

При мъжете с най-много представители са възрастовите групи до 40 години и до 50 години, тук преобладават респондентите с висше образование. С най-голяма честотност са отговор А – ‘название, с което се изразява отделно съществуващ жив организъм. То може да бъде както човек, така и друг биологичен вид (растение, животно)’ (13) и отговор Б – ‘отделен човек, отделна личност’ (13), а с най-малка честотност и при тях е отговор Г (7).

От представените анкетни данни се наблюдава почти пълно сходство между отговорите при жените и мъжете, вследствие на което може да се обобщи, че най-разпространеното схващане за индивида се свързва главно с отделния човек, с отделната личност, голяма част от мъжете определят индивида и като жив организъм (човек, растение или животно). Малък брой респонденти залагат на същността на индивида, на личните му качества и характеристики. Няма съществена разлика при отчитане на общите резултати и тези, които са разпределени по пол. Отговорите с най-голяма и с най-малка честотност съвпадат.

На следващите таблици е показано разпределение на отговорите според критерия образование.

Фигура 10. Разпределение по образование – жени

Фигура 11. Разпределение по образование – мъже

От гледна точка на критерия образование, при жените със средно образование отговор Б ‘отделен човек, отделна личност’ е с най-висока честотност (25), а отговор Г ‘човек, който съчетава уникален комплекс от генетични качества и придобити черти, характеристики, свойства, които го отличават от останалите хора’ – с най-малка честотност (11). Има леко разместване при отговорите на жените с висше образование. Те определят

отговор Д ‘конкретен човек с цялото разнообразие от неговите физически, физиологични и психически качества’ като най-предпочитан (12), а отговор А ‘название, с което се изразява отделно съществуващ жив организъм. То може да бъде както човек, така и друг биологичен вид (растение, животно)’ (6) и отговор Г ‘човек, който съчетава уникален комплекс от генетични качества и придобити черти, характеристики, свойства, които го отличават от останалите хора’ (6) са с най-малка честотност.

От гледна точка на критерия образование, за мъжете със средно образование отговор Б (4) и отговор Г (4) са с най-голяма честотност, а отговор – А с най-малка честотност (2). При мъжете с висше образование е обратното – с най-голяма честотност е отговор А (11), а с най-малка отговор Г (3). Редно е да се отбележи, че мъжете с висше образование залагат на изчерпателния научен отговор А ‘название, с което се изразява отделно съществуващ жив организъм. То може да бъде както човек, така и друг биологичен вид (растение, животно)’, докато при мъжете със средно образование този отговор е с най-малка честотност, те имат малко по-философско виждане и при тях доминиращи са отговор Б и отговор Г.

От представените и анализирани данни е видно, че според обществените нагласи доминиращ и за двата пола се оказва отговор Б – ‘отделен човек, отделна личност’ (49), а с най-малка честотност е отговор Г – ‘човек, който съчетава уникален комплекс от генетични качества и придобити черти, характеристики, свойства, които го отличават от останалите хора’ (24). При жените със средно образование и мъжете с висше образование има голямо сходство в отговорите.

4.2. Асоциативни анкети

Резултатите от асоциативните анкети няма да бъдат представени в таблици, поради разнообразието от отговори, голяма част от които са словосъчетания и изречения. На анкетираните е зададен въпрос: „*Когато чуете думата индивид, коя е първата мисъл, която Ви идва наум?*“ Някои от респондентите са посочили повече от един отговор, а шест от анкетираните са се затруднили да отговорят.

При жените се наблюдават следните резултати: (отделен/един/конкретен) човек – 24; (отделна, самостоятелна) личност – 17; (живо) същество – 9; (отделен) жив организъм – 5; понятие, с което се изразява единица живо същество. То може да бъде както човек, така и друг биологичен вид – 2; човешко същество – 2; всеки отделен човек, животно или растение (жив организъм) – 2; самостоятелен човек в средата – 1; самостоятелност, отделеност – 1; самостоятелност, независимост – 1; човек или животно – 1; човешко същество, което се отличава с качества и начин на мислене от другите човешки същества – 1; човешко същество с индивидуални качества, характерни черти, стремежи, знания, мечти – 1; човешко създание, създадено да мисли, чувства, усеща – 1; даден човек или животно с определени характеристики и особености. Всеки индивид има свои особености – 1; всяко живо същество, което принадлежи към определен вид и род – 1; всяко отделно живо същество като цялостен организъм – 1; отделен човек със собствени характеристики – 1; индивидуален човек със собствени маниери – 1; човек със собствени черти, белези и качества. Той може да се различава от останалите – 1; самостоятелен човек със свои качества и потребности – 1; човек със своите позиции, убеждения и право на избор – 1; човек с подчертани лични положителни качества – 1; има добри и лоши, винаги трябва да надделява доброто в един индивид – 1; индивидът се ражда, а личността се изгражда – 1; уникално създание на природата от органичен произход със собствена позиция, място, статус в социума (обществото) – 1; жив организъм, извършващ всички физически, физиологични и психически качества – 1; жив организъм, т.е. човек, животно и растение, които имат физически и психологични качества – 1; индивидът е собствената

личност. Това е отделният човек с неговите мечти, цели, надежди и т. н. Всеки човек в света е индивид, защото има индивидуални потребности и ценности – 1; индивид е всеки човек със свои идеи, които иска да реализира с течение на времето. Индивид е защото сам по себе си има различни цели и виждания от останалите – 1; личност, човек с индивидуални характеристики и качества – 1; възприятие, живот – 1; човек с проблеми (психически) – 1; човек с увреждане – 1; особен вид примат – 1; маймуна – 1.

Кратките и точни формулировки, определящи индивида като (отделен/един/ конкретен) човек и (отделна, самостоятелна) личност, обхващат почти половината от отговорите. Поради голямото асоциативно разнообразие резултатите ще бъдат обединени около няколко по-обща групи със сходни представи. С най-много отговори – 37 е група *човек (човешко същество)*, към която се включват както колокации, така и изречения, изразяващи личните схващания на респондентите, определящи индивида като човек със свои качества, потребности и цели. При голяма част от отговорите има пояснения, свързани със самостоятелното положение на индивида, неговата отделеност и независимост от останалите. Втората група, с 25 отговора, е свързана с научното определение за индивид, а именно *жив организъм (същество), който може да бъде както човек, така и друг биологичен вид (растение или животно)*. Следваща група е *личност* – с 19 отговора, към която отново се включват разнообразни пояснения, изразени с колокации и изречения, определящи индивида като личност с качества и характеристики, които го отличават от останалите хора. Интересно е, че само при един от отговорите се изтъкват вътрешни качества ‘човек с подчертани лични положителни качества’, а при друг отговор се среща семантичната опозиция *добър – лош* ‘има добри и лоши, винаги трябва да надделява доброто в един индивид’, тук има противопоставяне с ясно изразен оценъчен характер. Еднократно в анкетите се среща и философското тълкуване ‘индивидът се ражда, а личността се изгражда’. В друга група могат да бъдат обединени отговори като ‘особен вид примат’ и ‘маймуна’, които показват далечната връзка с предците ни, човекоподобните.

Двама от респондентите (на 19 и на 23 години) определят индивида като човек със здравословни проблеми (физически и психически). Дори да се предположи, че единият отговор ‘човек с увреждане’ е даден поради фонемната близост индивид – инвалид (двете лексеми са пароними), другият респондент съвсем съзнателно е отговорил ‘човек с психически проблеми’ и много ясно е уточнил при самия отговор „знам значението на думата (живо същество), но това е първата ми мисъл“. Тук може би трябва да се търси интерпретация на отговора на по-дълбоко ниво, при което понякога индивид може да се свърже и с непълноценен човек, което е метафорично, разбира се, защото в речниците не присъства такова значение. Интересно е да се проследи пътят на тази аналогия, която се прави от младото поколение, имайки предвид възрастта на анкетираните. Дали има някаква връзка със средствата за масова комуникация или е свързана с някакъв нов жаргон е въпрос, който се нуждае от задълбочено проучване, но е факт, че това е тенденция на новото време.

При мъжете се наблюдават следните резултати: човек (с качества) – 5; живо същество (с някакви определени качества, различни от тези на друго същество) – 4; (индивидуална, отделна) личност – 3; човек, животно – 2; (определен) субект – 2; понятие за единица живо същество от биологичен вид. Носител на лични качества, изразяващи неговата индивидуалност – 1; отделно човешко същество – 1; човешко същество, което има уникални придобити качества – 1; биологичен елемент в единствено число – 1; вид организъм – 1; жив организъм – 1; отделен екземпляр – 1; единица – 1; индивидуалност и същевременно с това – отделна човешка личност – 1; индивидуализъм, независимост от останалите – 1; личност, отличаваща се от останалите – 1; личност с определени качества

– 1; дадена личност (човек) със силно изразени различни качества от всеки друг – 1; особа – 1; особен чешит – 1.

Има леко разминаване при резултатите между жените и мъжете, тук доминираща е групата *жив организъм (същество), който може да бъде както човек, така и друг биологичен вид (растение или животно)* с 12 отговора. На второ място с равен брой отговори са две групи: *човек (човешко същество)* със 7 отговора и *личност* – също със 7 отговора. Сред посочените отговори и тук се срещат пояснения, свързани със самостоятелното положение на индивида, неговата отделеност и независимост от останалите. При 2 отговора ‘(определен) субект’ и ‘особа’ се долавя имплицитно внушена негативна конотация, а при ‘особен чешит’ тя е явно изразена. Лексемата чешит е разговорна и е със значение ‘човек с особени чудновати качества, необикновен, странен човек’ (РБЕ онлайн/RBE online).

От представените анкетни данни много ясно се вижда, че в представите на съвременния българин концептът ИНДИВИД е познат и се използва с основните си концептуални признаци, което проличава от големия брой посочени еднотипни отговори. При асоциативните анкети общи и за двата пола, но с различно количествено съотношение, са групите: *човек (човешко същество)* – с 44 отговора, следвана от *жив организъм (същество), който може да бъде както човек, така и друг биологичен вид (растение или животно)* – с 37 отговора и *личност* – с 26 отговора. Това са основните синоними на лексемата *индивид* и съответно трите групи около които се нареждат по-голямата част от отговорите. Тези групи са допълнени и обогатени от пояснения, изразяващи качества и характеристики, отразени в представите на съвременниците ни за изследвания културен конструкт. В количествено отношение най-изразени са първите две възрастови групи до 20 и до 30 години и именно тук са по-голямата част от разширените отговори. Няма как да не се обърне внимание на факта, че голяма част от респондентите не влагат никаква конотация в определенията към отговорите си, напр. ‘човек (с качества)’; ‘човешко същество, което се отличава с качества и начин на мислене от другите човешки същества’; ‘човешко същество с индивидуални качества, характерни черти, стремежи, знания, мечти’; ‘отделен човек със собствени характеристики’; ‘самостоятелен човек със свои качества и потребности’; ‘личност с определени качества’; ‘дадена личност (човек) със силно изразени различни качества от всеки друг’ и т. н. Тук никъде не е уточнено какви трябва да бъдат тези качества и характеристики, което, разбира се, не е и задължително. Сред посочените отговори присъства само един с положителна конотация – ‘човек с подчертани лични положителни качества’.

При респондентите със средно образование макар да преобладават кратките отговори, има и голям брой отговори, които се състоят от колокации и изречения. При висшистите разширените отговори са значително по-малко. От гледна точка на възрастовата характеристика на въпроса „*Индивид за вас е?*“ по-младите хора между 18 и 40 години се опират повече на научното тълкуване на понятието, представено със следните отговори: ‘название, с което се изразява отделно съществуващ жив организъм. То може да бъде както човек, така и друг биологичен вид (растение, животно)’ и ‘отделен човек, отделна личност’, докато по-възрастните се опират на натрупания житейски опит и залагат на философското определение, при което индивидът се възприема като ‘конкретен човек с цялото разнообразие от неговите физически, физиологични и психически качества’.

При мъжете се наблюдават асоциации като (определен) субект, особа, особен чешит, а при жените особен вид примат, маймуна, човек със здравословни проблеми (фи-

зически и психически). Тези отговори, макар и с малка честотност, показват едно различно виждане на концепта индивид, което е допълнение към основните концептуални признаци.

Получените резултати от проведената анкета доказват, че лексемата *индивид* е съхранила основните си значения и едновременно с това е допълнена и обогатена с други концептуални признаци, отразяващи мирогледа на съвременния българин.

5. ИНДИВИДЪТ В СВЕТИНАТА НА ТЕКСТОВЕТЕ

5.1. ИНДИВИДЪТ ПРЕЗ ПРИЗМАТА НА БЪЛГАРСКИТЕ ПОСЛОВИЦИ И ПОГОВОРКИ

Анализиран е корпус от 140 български пословици и поговорки, ексцерпирани от различни източници. Интересен факт е, че нито лексемата *индивид*, нито синонимите ѝ, присъстват пряко в разглежданите паремии. Изключение е само думата човек, която присъства в една пословица *Дето си човек сам-си стори, и дяволът не може да му го стори*.

Съдържанието на концепта ИНДИВИД, анализирано от ексцерпирания материал, ни позволява да обединим изведените концептуални признаци в три групи. Те очертават наивните представи на българина за езиковата картина на света:

1. Индивидът си е напълно самодостатъчен както в емоционален, така и във физически аспект:

1.1. *Питали вълка: защо ти е дебел вратът? Рекъл: защото сам си върши работата* (БПП/ВРР 1986: 19); *Вълкът си е сам сайбия, сам кадия* (БПП/ВРР 1986: 236); *Един вълк стига на едно стадо* (Славейков/Slavejkov 1954: 239); *Добрият кон сам си изкарва зобта* (БПП/ВРР 1986: 19); *Ако искаш свършена работа, свърши си я сам* (Славейков/Slavejkov 1954: 95); *От искра гора са запала* (Славейков/Slavejkov 1954: 417); *От една искра много къщи изгарят* (Славейков/Slavejkov 1954: 416); *От капката вир се пълни* (Славейков/Slavejkov 1954: 418).

Тук е изведен следният концептуален признак – „собствените усилия са достатъчни за постигане на определена цел“. Този признак е свързан с характера на човека, с неговата сила и увереност, че сам може да изпълни поставените задачи. Не само да ги изпълни, но да ги изпълни по-добре, отколкото с чужда помощ.

В първите четири пословици има имплицитно заложен мисъл, в която човекът се оприличава на определено животно. Това е направено с ясна цел, че аналогията човек – животно ще изведе основната идея, а именно, че животните, може би вълкът, се ръководят/и само от едно основно правило – самосъхранение, продиктувано от важна биологична потребност, свързана с опазване и продължаване на живота им. Тази потребност е храната, която служи за задоволяване на вътрешни жизненоважни функции. В аксиологичен аспект част от представените паремии имат положителна оценка, препоръчват човек да бъде трудолюбив и подтикват всеки да разчита само на собствените си усилия, друга част са с отрицателна конотация.

1.2. *Ако искаш да ти се не свърши работата, предай я другиму да я върши* (Славейков/Slavejkov 1954: 95; БПП/ВРР 1986: 25); *Ако друг ти лови врабче, без опашка ще е* (БПП/ВРР 1986: 238).

Тук концептуалният признак е съждението „невъзможността друг да свърши работата както трябва“. В семантиката се долавя увереност, че друг няма необходимата сила и познания да изпълни съответната задача. На преден план излиза качеството предвидливост. В аксиологичен аспект има хипотеза за неуспешна реализация на поставените цели, вследствие на мързел, бягане от отговорност, прехвърляне на собствените задължения върху някой друг и следователно изводът е с отрицателно значение.

1.3. *Сяка коза е закачена за свой крак, или Сяка коза за крачето си, или Сяка коза за свой крак, или Сяка коза от кракът си виси, или Сяка коза за своята нога виси* (Славейков/Slavejkov 1954: 547); *Всяка коза на свой крак виси* (БПП/ВРР 1986: 210); *Сяка овца за крачето си (от крако си) виси* (Славейков/Slavejkov 1954: 548); *Сяка крушка за опашката си виси* (Славейков/Slavejkov 1954: 547); *Помогни си, да ти помогна* (Славейков/Slavejkov 1954: 463); *Помогни си, да ти помага и господар* (Славейков/Slavejkov 1954: 463); *Да запретиш ръкави!* (БПП/ВРР 1986: 20); *Той опъва каша* (БПП/ВРР 1986: 245); *Той обра колая* (БПП/ВРР 1986: 245); *Носи го на гърба си* (БПП/ВРР 1986: 245); *Всяка работа за всеки човек не е.*

Концептуалният признак е съждението „разчитане само на собствените си усилия“. Въз основа на големия брой аналогични паремии в тази група, може да се предположи, че са с голяма честота на употреба. Затова свидетелства и фактът, че семантиката им е свързана с най-висши качества на човека, а именно: лична отговорност и трудолюбие, качества, които са били от първостепенно значение за традиционния българин. Могат да бъдат тълкувани както от материално, така и от духовно гледище. В аксиологичен аспект преобладаващата част от паремиите имат положителна конотация. Посланието, което внушават е, че само собствените усилия са гаранция за постигане на добри резултати. Част от тях могат да се тълкуват и отрицателно, напр. *Сам на себе си, оставам (оставям) – самота заради липса на близък човек; Носи го на гърба си – един човек се натоварва, а другият се движи напред без никакви усилия и др.*

1.4. *По-добре вярвай очите си, а не хората* (Славейков/Slavejkov 1954: 450); *По-добре да вярваш своите очи, а не чужди речи* (Славейков/Slavejkov 1954: 450); *Защо да слушам хората, когато и аз имам ум?* (БПП/ВРР 1986: 86); *Можеш ли сам да изпечеш кокошка, недей тита друго* (Славейков/Slavejkov 1954: 348); *Ако умра аз, кой ще оправя селото?* (БПП/ВРР 1986: 86); *Не ма ѝ че ще умра, ами кой ще оправя селото* (Славейков/Slavejkov 1954: 379).

В тази група концептуалният признак е „изтъкване на собствените качества като напълно достатъчни и в същото време отричане или незачитане мнението на другите“. При част от паремиите, в единия компонент се откриват положителни вътрешни качества, а другият компонент звучи като предупреждение, че не всички хора са добронамерени и честни. Извежда се хипотеза, че понякога е добре да се доверяваме на собствените си преценки, не е задължително винаги да се съобразяваме с мнението на околните. В аксиологичен аспект част от тях могат да се тълкуват положително, друга част – отрицателно.

1.5. *Кога умра аз, тогаз да опустее сичкия свят* (Славейков/Slavejkov 1954: 304); *Кога умре моят кон, ако ще расте трева* (Славейков/Slavejkov 1954: 304); *Кога умре моето магаре, трева хем да никне, хем не (или трева расло, не расло)* (Славейков/Slavejkov 1954: 304).

Тук концептуалният признак е „аз и моите нужди са най-важни“. Съжденията в тези изречения са ясни и са свързани с отсъствие на морални качества. На преден план се извеждат: егоизъм, себелюбие, липса на привързаност и заинтересованост към общността. Не е редно обаче да се правят изводи, че те ни подтикват към такъв тип поведение, напротив – те констатираат, че има и такава мислене, което е базирано само лични интереси и ползи, но то не е правилно. В аксиологичен аспект те са с отрицателна конотация.

1.6. *И аз да не видя, ама и за тях да няма* (Славейков/Slavejkov 1954: 271) тук се открива следния концептуален признак „отказване от собствените си желания и потребности, само, за да не се използват от други хора“. В аксиологичен аспект е с отрицателна конотация.

1.7. *Когато ти отиваше, аз се връщах* (БПП/ВРР 1986: 83); *Когато ти се роди, аз си правех опинци* (БПП/ВРР 1986: 83); *Той е видял едно-две, аз съм видял сто и две* (БПП/ВРР 1986: 83).

Тези паремии ни насочват към възрастовите характеристики, нужна е зрялост за определени дейности, а самият концептуален признак е „опитът и възрастта определят характера на личността“. Тук възрастта е свързана с натрупани физически характеристики и духовни ценности на човека – тя е източник на сила и мъдрост. В изброените паремии няма изразени външни белези, по които да се съди за годините на човек, но имайки предвид прагматичната страна, се предполага, че става въпрос за лице поне на средна възраст. С увеличаване на годините човек натрупва много знания и опит, който може да бъде полезен не само за съответния човек, но и за хората в неговото обкръжение. Това е закодирано дълбоко в съзнанието на българина от миналото и утвърждава наложените стереотипи, че по-възрастните хора трябва да се уважават и съветите им да се спазват. В аксиологичен аспект имат положително значение.

1.8. *Не питам ни баща си – т.е. не слушам никого* (Славейков/Slavejkov 1954: 382); *Така баба знае, така и бае* (БПП/ВРР 1986: 164).

Концептуалният признак е „взимам самостоятелно решения“. Качествата, които се репрезентират в тази група, са твърдоглавост, непоколебимост, липса на съгласуване на собственото мнение с мнението на околните. В аксиологичен аспект могат да се тълкуват и като положителни, и като отрицателни.

1.9. *Сяка мотика за себе си копай* (Славейков/Slavejkov 1954: 547); *Секи гледа себе си* (Славейков/Slavejkov 1954: 516); *Всякой се бие, за да добие* (БПП/ВРР 1986: 204); *Всеки иска да наточи брадвата си* (БПП/ВРР 1986: 204).

В тази група концептуалният признак е „за собствен интерес“. На преден план се извежда личната изгода. В аксиологичен аспект имат положително значение, но в определени ситуации, могат да се тълкуват и отрицателно.

1.10. *Сяко пиле на гнездото си пее* (Славейков/Slavejkov 1954: 550); *Всяка лястовица своето гнездо хвали* (БПП/ВРР 1986: 82); *Всяка квачка на своя полог излюпва* (БПП/ВРР 1986: 235); *Всяка квачка на полога си излюпва* (БПП/ВРР 1986: 214); *Свека квачка на гнездото си е яка* (Славейков/Slavejkov 1954: 510); *(В)секи петел на бунището си пее* (Славейков/Slavejkov 1954: 518; БПП/ВРР 1986: 235); *Свека крава своето теле лиже* (Славейков/Slavejkov 1954: 510); *Всяка крава телето си ближе* (БПП/ВРР 1986: 287); *Всеки поп в своята книга е вец* (БПП/ВРР 1986: 235).

Концептуалният признак е ‘семејството и близките са най-важни’. Свързва се с привързаността на индивида към близките и семејството, с неговата готовност да направи всичко за тях. В аксиологичен аспект имат положително значение.

1.11. *Не може да се мери с малкия ми пръст* (БПП/ВРР 1986: 87); *Ако всякой сам не се харесва, всички биха се издавили* (БПП/ВРР 1986: 48); *По обичам мене си, отколкото тебе* (Славейков/Slavejkov 1954: 456); *Нека знае това куче кой съм аз* (БПП/ВРР 1986: 201); *Цялата къща вдигна на главата си* (БПП/ВРР 1986: 99); *Колкото съм хитра, да съм и силна, света бих разтреперила – казала лисицата* (БПП/ВРР 1986: 59).

Тук концептуалният признак е „силно изразено чувство на индивидуалност и превъзходство над останалите“. В тези паремии се открива изначалната красота, интелект,

себелюбие. При пословицата Колкото съм хитра, да съм и силна, света бих разтреперила – казала лисицата човек се замисля за баланса в природата. В представите на българина образът на лисицата се свързва със силно развити качества на ума: хитрост, лукавство, егоизъм, за сметка на това обаче ѝ липсва физическа сила. Изводът, до който се достига е, че всяко същество си има присъщи характеристики, вследствие на упоритост може да придобие и нови, но ако не са му заложени по природа, няма да са така ярко изразени. В аксиологичен аспект някои от тях имат положителна конотация, други – отрицателна.

1.12. Концептуален признак „асоциално поведение“: *Сам да съм, та и в гората да съм!* (БПП/ВРР 1986: 86); *Дели се като крастава коза от стадото* (БПП/ВРР 1986: 97).

Тук признакът е свързан с поведението и психическото състояние на човека. При първата пословица метафоричното значение ни отвежда към липса на социални контакти, което може да се тълкува като съзнателен избор. В аксиологичен аспект е с положително значение. Втората също е свързана със съзнателен избор, отделяне от социума.

1.13. *Каквото си постелеш, на такова ще легнеш* (БПП/ВРР 1986: 174); *Каквото си надробил, такова ще сърбаш* (БПП/ВРР 1986: 174); *Кой което си направи сам, и дяволът не може да му го направи* (БПП/ВРР 1986: 236); *Дето си човек сам-си стори, и дяволът не може да му го стори* (БПП/ВРР 1986: 120); *Кой каквото прави, това му и дохожда на главата* (БПП/ВРР 1986: 253); *Кой каквото прави, трупа го на главата си* (БПП /ВРР 1986: 253); *Кой каквото прави, на себе си го прави* (БПП/ВРР 1986: 253); *Кой каквото прави, това ще намери* (БПП/ВРР 1986: 253); *Който се смее, на себе си се смее* (БПП/ВРР 1986: 253); *Самичък си докарал вълка в кошарата* (БПП/ВРР 1986: 109); *Викай по вълка, докато не е влязъл в стадото* (БПП/ВРР 1986: 168).

Тези паремии звучат като предупреждение човек да внимава какво прави, защото всичко зависи от него, от собствените му действия. В тази група е изведен следният концептуален признак „личността сама определя съдбата си“. Схващанията за заобикалящия ни свят, действията, породени от нашето възприятие и концептуализация, са обвързани с поведението и последващите ги постъпки. Качеството предвидливост тук може да се изведе като ключово, защото идва от натрупания житейски опит. В аксиологичен аспект – може да се тълкува с отрицателно значение, но в определени случаи, може и положително.

1.14. *На всекиго суша, на попа – сноп* (БПП/ВРР 1986: 188); *Лисицата лов не лови, а ако улови, сама си го изяда* (БПП/ВРР 1986: 59); *Не е като хората* (Славейков/Slavejkov 1954: 377).

Тук концептуалният признак е ‘личност, която се ползва с привилегии’. В аксиологичен аспект представените паремии са с отрицателна конотация.

1.15. *Всяко дърво си има червей да го яде* (БПП/ВРР 1986: 118); *Не съм слънце да огрея всекиго* (БПП/ВРР 1986: 250).

Тук концептуалният признак е ‘всеки си има собствени грижи и задължения’.

2. Индивидът не е достатъчен.

2.1. *Една лястовица пролет не прави* (БПП/ВРР 1986: 349); *С една лястовица пролет не бива, или лято не става* (Славейков/Slavejkov 1954: 501); *Една кукувица не докарва лято* (Славейков/Slavejkov 1954: 242); *Една кукувица пролет не прави* (Славейков/Slavejkov 1954: 242); *Дето пее един петел, там късно съмнува* (Славейков/Slavejkov 1954: 219); *Кога пее един петел, късно съмнува* (Славейков/Slavejkov 1954: 303); *С една китка лято не дохода* (Славейков/Slavejkov 1954: 303);

501); *С едно цвете пролет не бива, или лято не става* (Славейков/Slavejkov 1954: 501); *С едно дърво къща се не прави* (БПП/ВРР 1986: 349); *С едно дърво къща се не гради* (Славейков/Slavejkov 1954: 501); *С едно дърво градина не става* (БПП/ВРР 1986: 350); *От едно дърво никаква сграда не бива* (Славейков/Slavejkov 1954: 416); *От едно зърно брашно са не смилала* (Славейков/ Slavejkov 1954: 416); *От едно мануанье секирата не сече* (Славейков/Slavejkov 1954: 416); *От едно удране дъбът не пада* (Славейков/Slavejkov 1954: 416); *С един удар дървото не пада* (Славейков/Slavejkov 1954: 500); *С един замах не се отсича дърво* (Славейков/Slavejkov 1954: 500); *От една брадва дървото не пада* (Славейков/ Slavejkov 1954: 416); *От един удар нищо нищичко не става* (Славейков/Slavejkov 1954: 416); *С едно удряне гвоздей са не забива* (Славейков/ Slavejkov 1954: 501); *С един камък къща (зид, дувар, кале) не става* (Славейков/ Slavejkov 1954: 500); *Един камък зид не става* (БПП/ВРР 1986: 219); *С един вол не се оре* (Славейков/ Slavejkov 1954: 500); *Сам челяк и в рай не може* (Славейков/ Slavejkov 1954: 507); *Сама змия в грамада не стои* (Славейков/Slavejkov 1954: 507); *Сама ръка и в морето не може да са умие* (Славейков/Slavejkov 1954: 507); *Капка в морето* (БПП/ВРР 1986: 351).

В тази група паремии концептуалният признак може да бъде интерпретиран като “недостатъчните усилия (или недостатъчното количество) за постигане на определена цел”. Тълкува се по два начина: 1. Като липса на увереност в собствените си (а може и на някого друг) качества и достойнства, т.е. свързани с характера на човека; 2. Като недостатъчно количество (физическа сила), т.е. малкият брой е недостатъчен, за да изпълни зададените цели. В аксиологичен аспект тези паремии имат отрицателно значение. Интересно е да се отбележи, че те осъждат желанието за индивидуалност и самостоятелност и препоръчват приобщаване към колектива/социума. Само общите усилия могат да бъдат увенчани с успех.

Въпреки малкия брой паремии в тази група – 27, културната значимост на концепта ИНДИВИД в конкретния период от изследвания развой на езика неминуемо затвърждава схващанията, че българинът се възприема като отделна личност само в пряк смисъл. Да, той е отделен човек със свои специфични качества и характеристики, но за да бъде успешен и да се реализира трябва да се придържа към нормите на поведение, зададени от обществото, а именно, да се слее със социума, да се приобщи към него.

3. Индивидът е в противоборство със социума.

3.1. *Вържи пона, да е мирно селото* (Славейков/Slavejkov 1954: 165; БПП/ВРР 1986: 175); *Вързан поп, мирно село* (Славейков/Slavejkov 1954: 165); *Вържи го, да миряса селото* (Славейков/Slavejkov 1954: 165); *Попът прави, селото тегли* (Славейков/Slavejkov 1954: 465; БПП/ВРР 1986: 187); *Един прави, хиляди теглят* (БПП/ВРР 1986: 244); *Един струва, хилядо теглят* (Славейков/Slavejkov 1954: 243 1954: 241); *Един луд хвърля камък в гераня, четиресе мъдри не могат да го извадят* (Славейков/Slavejkov 1954: 240, 243); *Един безумен фърлюва камък в морето (гераня) и сто умни не могат да го извадят* (Славейков/Slavejkov 1954: 239, 243); *Един гол сто вълхви не могат го съблече* (Славейков/Slavejkov 1954: 239); *Един гол хиляда злодеи го не събличат* (Славейков/Slavejkov 1954: 239); *Луд хиляда влудява* (Славейков/Slavejkov 1954: 243, 334); *Попът ял благо, селото криво* (БПП/ВРР 1986: 187); *Една мишка сторила пакост, а викат: мишките!* (БПП/ВРР 1986: 244); *Една мишка съдра дрехите, вкичките мишки са криви* (БПП/ВРР 1986: 244); *Една мишка съядя дрехите, сичките мишки са криви* (Славейков/Slavejkov 1954: 242); *Една крастава овца всичкото стадо окраставява* (БПП/ВРР 1986:

349); *Една крастава коза сичкото стадо окраства* (Славейков/Slavejkov 1954: 242); *Една шугава овца сето стадо ошугавя* (Славейков/Slavejkov 1954: 243); *Един го казва, хиляди го знаят* (Славейков/Slavejkov 1954: 239); *Това, което казва един, хиляда го чуват* (Славейков/Slavejkov 1954: 565); *От едного излязва думата, хиляда я разказват* (Славейков/Slavejkov 1954: 416); *Догде един не тегли, друг не добрува* (БПП/ВРР 1986: 341).

Тук се извежда концептуален признак „от една личност зависи цялата общност или личността определя начина на живот на цялата общност“. Тези паремии носят идеята, че поведението на тази личност се определя като вредно, лошо и заради него ще има тежки последици за всички останали хора. В аксиологичен аспект те са с отрицателно значение.

3.2. *Всяка/Секоя коприва не бодее* (Славейков/Slavejkov 1954: 519; БПП/ВРР 1986: 251); *На сяка птичка местото не е еднакво* (Славейков/Slavejkov 1954: 364); *Всяка глава свой ум носи* (Славейков/Slavejkov 1954: 547; БПП/ВРР 1986: 148); *Всеки с дерта си* (БПП/ВРР 1986: 118).

Тези паремии звучат като предупреждение да не се съди за всички спрямо постъпките на един човек, защото съществува голяма вероятност да се допусне грешка. Концептуалният признак е „разграничаване от социума“. В аксиологичен аспект могат да се тълкуват двояко.

3.3. Концептуалният признак „последствия от индивидуалните решения“ е представен от паремията *Която овца се дели от стадото, вълкът я изя(ж)да* (Славейков/Slavejkov 1954: 324; БПП/ВРР 1986: 97). Тя е с отрицателна конотация.

3.4. *Слага всички в един кюп* (БПП/ВРР 1986: 244); *Всеки може в бъчва да пее* (БПП/ВРР 1986: 366); *Покрай сухото гори и суровото* (БПП/ВРР 1986: 244); *При сухото гори (изгаря и суровото)* или: *Покрай суото дърво изгаряа и суровото* (Славейков/Slavejkov 1954: 477); *Покрай него синца гладни ще измрем* (Славейков/Slavejkov 1954: 462); *Ако се попът напива, народът не ще изтрезва* (БПП/ВРР 1986: 320); *Всеки по себе си съди за другите* (БПП/ВРР 1986: 48); *За човека можеш да съдиш по приятелите му* (БПП/ВРР 1986: 93).

Общата им семантика е създението „поставяне на всички под общ знаменател или сливане със социума“. В аксиологичен аспект могат да се тълкуват както с положителна конотация, така и с отрицателна.

Изводи

Индивидът в българската паремиология е представен чрез следните ключови лексеми: пряко с названието човек/челяк (баща, баба, поп), метафорично чрез названия на животни (вълк, коза, овца, крава, лисица, пиле, петел, квачка, врабче, лястовица, кукувица, мишка, змия), названия на растения (дърво, цвете/китка, коприва), части от тялото на хора (глава, ръка), названия на предмети (камък, мотика), абстрактни същности, качества, действия и др. В преобладаващата част от пословиците изследваният концепт е представен имплицитно.

Представените и анализирани паремии отразяват българската езикова картина на света. В тях се открива голямо разнообразие от признаци, показващи, от една страна факти от заобикалящия ни свят (хора, животни, предмети, т.е. материална култура), от друга страна показват социалните взаимоотношения, които са залегнали в семантиката им (духовна култура).

Изведените концептуални признаци вербализират наивните представи на народа ни за правото на избор, собствените усилия (било то достатъчни или недостатъчни за

постигане на определените цели), действия и последици от тях, трудът като основна жизненоважна дейност за традиционния българин и др.

От признаците, характеризиращи концепта ИНДИВИД, анализирани в паремиологичен аспект, с изненада се вижда, че за традиционния българин индивидът се възприема като „напълно самодостатъчен както в емоционален, така и във физически аспект“, със свои качества и характеристики, които могат да задоволят неговите материални и духовни потребности. Затова свидетелства и големият брой ексцерпирани паремии в тази група – 77. На второ място според броя паремии е групата „индивидът е в противоборство със социума“ – 36. На трето място е групата „индивидът е недостатъчен“ – 27 паремии. Това изглежда странно на фона на всеобщото схващане на традиционния българин за сливане с общността. Но тук, аспектите, които се засягат, са свързани главно с труд и работа, а както се знае физическият труд е бил от първостепенно значение за препитанието на хората. Затова и преобладаващата част от паремиите косвено ни насочват към извършване на някакви дейности. В този смисъл не е изненадващо, че резултатите са такива, защото традиционният българин е част от социума, споделя възгледите и схващанията на общността, но всеки си има свои индивидуални задължения и отговорности и сам трябва да ги изпълни.

Паремиите имат аксиологичен знак, който посочва препоръчителен модел на поведение в обществото или съответно отхвърля даден модел. Те са народни изрази, които имат поучителен смисъл и голяма устойчивост във времето. В тях са отразени опитът на народа и идеалите, които са значими за съответния исторически период и които ще движат напред следващите поколения. Може да се каже, че те представят цялостния морален облик на един народ. От направения анализ на цитираните поговорки се вижда, че по-голямата част от тях са с положителна конотация, друга част са с отрицателна, но има паремии, които се причисляват и към двете групи.

Опирайки се на всичко казано дотук може да се обобщи, че в паремиите е показано как езикът ни съхранява свидетелства за схващания и стереотипи на поколения българи. Чрез това метафорично, символно репрезентиране се предават ценностите, които са били от съществено значение както за отделния индивид, така и за цялата общност.

5.2. ИНДИВИДЪТ в българската художествена литература.

В студията се разглежда представата за концепта ИНДИВИД в разказите на Йордан Йовков „Индже“ (1926), „Шибил“ (1976), „През чумавото“ (1893); в стихотворенията на Христо Ботев „На прощаване“ (1871), „Майце си“ (1867) и стихотворението на Атанас Далчев „Дяволско“ (1927). Избрани са произведения, публикувани в различен времеви диапазон (втората половина на XIX и началото на XX век), които представят различни интерпретации на културния конструкт с аксиологична стойност ИНДИВИД.

В разказа на Йордан Йовков „Индже“ ясно се очертава признакът ‘от една личност зависи цялата общност’. Тук първоначалната идея е, че действията на тази личност са вредни и имат тежки последици за цялото общество. Индже е ръководител на многобройна дружина: „страшно сборище: анадолски турци, зебеци, кюрди, даалии и капъсъзи. Хора, събрани от кол и въже, грозни, страшни“. Неговият образ се откроява, тъй като притежава много качества (душевени и физически): сила, смелост, увереност, хладнокръвие, непоколебимост, безпощадност. Ето как е представен в разказа: юнашки вид, напета снага, походка на хищник, поглед на орел – „Хубавец е Индже“. Тези определения са достатъчно красноречиви и много точно изграждат образа му. Той граби и убива не от алчност, а за да налага волята си, да властва: „Индже остави плячката на другите – нему не му трябваше плячка“, „Думата на Индже беше закон“, „Индже се изправи, сви вежди и вдигна ръка. Кърджалиите се спряха като заковани“. От тези думи се разбира

какъв авторитет има както над дружината си, така и над всички хора. Заради неговото желание да заповядва, да контролира всичко според собствените си възгледи той се опитва да убие сина си и тази негова постъпка му коства любовта на Пауна.

Вследствие на натрупан опит и лични преживявания образът на Индже търпи промяна. Съвестта го е накарала от злодей да се превърне в защитник на хората: „*Поят за Индже млада войвода; как води дружина от тристамина*“; „*Крило бе Индже за всички слаби*“. Въпреки неговата вътрешна промяна той ще бъде наказан за всичко сторено и ще получи най-тежкото наказание, а именно да умре от ръката на собствения си син. Индже осъзнава, че именно той е причината синът му да бъде такъв и му прощава: „*Нищо да не правите на туй дете! Ни косъм да не падне от главата му. Аз искам тъй. Дайте му туй — той подаде кесията си — и пуснете го да си ходи със здраве*“.

В разказа на Йордан Йовков „Шибил“ е изведен признакът ‘отделяне от социума’. Първо Шибил се е отделил от своето семейство и от общността, когато е станал хайдутин, т.е. заживял е извън нормите, зададени от обществото. Като водач на дружината се чувства щастлив и свободен. Но след срещата с Рада започва да губи своята сила, увереност и безпощадност и хората от неговата дружина го изоставят: „*Тогавя те станаха и се застыаха за път. Не го убиха, но избягаха от него, както се бяга от чумав*“. Той е бил водачът на дружината, но заради любовта си към Рада е станал разсеян, мекушав. Воден от личните си чувства, неговият образ търпи трансформация и именно заради промяната в поведението му (отделяне от общите възгледи и схващания на дружината) той бива изоставен. Поведението му може да бъде интерпретирано така: когато Шибил е със своята дружина, той е силен и нищо лошо не може да му се случи, но когато се отделя от общността, става уязвим, слаб и загива. Разказът показва, че отклонението от колективните норми се наказва, колкото и ярки ценности да притежава съответната личност, т.е. представени са тежките последствия, до които води отделянето от социума.

В разказа на Йордан Йовков „През чумавото“ могат да бъдат изведени няколко признака. Първият от тях е ‘за различния индивид, който носи опасност за целия колектив’, в случая той е болен и всички странят от него, защото е заразен, представен е от примерите: „*Чумав! – извика някой. – Бягайте! Всички се урнаха назад, заблъскаха се, завикаха*“; „*всеки мислеше съседа си за молепсан от чума, затваряше се в къщата си и здраво залостяше вратите. Спотаиха се всички*“. Вторият концептуален признак може да се изтълкува като увереност, че ‘собствените усилия са достатъчни за постигане на определена цел’, т.е. предпазване от болестта. За да се предпазят от страшната болест, хората се изолират, не искат да общуват с близки и съседи, защото само изолацията може да ги спаси. „*Страшната болест дебнеше отвсякъде и всеки гледаше да си помогне сам, както знаеше и както беше чувал*“. Открояват се егоизмът и отчуждението между хората в името на личния интерес, насочен към съхраняване на живота. Третият признак представя ‘различната личност, която се отличава с лидерски качества и може да напътства общността’. „*Трябваше един умен, един сърцат човек, който да каже какво да се прави и да поведе селото. Името на хаджи Драгана започна да се шепне по-често. Той беше човекът, който можеше да спаси селото*“, „*Селото на тебе гледа, хаджи. Ти баща, ти майка*“. Хаджи Драган е сред най-богатите хора в селото, личността му има авторитет и вдъхва доверие сред общността. Различният начин на мислене и спокойствието му контрастира на всеобщото настроение, в което се преплитат страх и отчаяние.

В стихотворението на Христо Ботев „На прощаване“ (1871) се открива концептуалният признак ‘отделяне от семейство и социум’, т.е. разкъсване на родовите връзки и на връзките с обществото. Макар, че каузата е благородна, все пак се показват последствията на отделянето от социума. Героят е престъпил нормите на патриархалния свят и се е отказал от общността, негово семейство е станало четата (дружината), с която го

свързват общи идеали. Той прави собствен избор като се жертва в името на благородна кауза, която засяга цялото общество, т.е. неговият подвиг има общонационално значение, което е продиктувано от робската действителност: „сърце, майко, не трае да гледа турчин, че бесней над бащино ми огнище“. Доброволно се отделя от семейство и близки, от цялото общество в името на мечтите за освобождението на България. Той чувства дълг към народа и нетърпимост към робството: „таз турска черна прокуда, дето нас млади пропъди по тази тежка чужбина — да ходим да се скитаме немилу, клетки, недраги!“

Подвигът най-вероятно ще доведе до смъртта му, но героят осъзнава това и го приема със смирение, за него общественият дълг е преди всичко останало. Майка му трябва да предаде завета и на братята му: „но иди, майко, у дома и с сърце сичко разкажи на моите братя невръстни, да помнят и те да знаят, че и те брат са имали, но брат им падна, загина, затуй, че клетник не трая пред турци глава да скланя, сюрмашко тегло да гледа! Кажу им, майко, да помнят, да помнят, мене да търсят“.

Бунтовникът ясно осъзнава, че пътят към свободата е труден и опасен, ще има много жертви, но дори и при такъв трагичен развой на събитията, има нещо, което го крепи и му дава сили: „аз може млад да загина... Но... стига ми тая награда — да каже нявга народът: умря сиромаш за правда, за правда и за свобода...“. В тези финални стихове се долавя замисълът, че народът ще съхранява и ще се прекланя пред паметта на тези, които са загинали за свободата на България.

В стихотворението на Христо Ботев „Майце си“ (1867) се открива концептуалният признак ‘отделяне от семейство и социум’. Индивидът сам решава да се отдели от нормите на патриархалния ред, т.е. отказал се е от семейството си и от общността, защото е станал хайдутин. Вече дружината е неговото семейство, но въпреки сходните интереси той се чувства самотен. Попаднал е в друг свят, заради благородна кауза, а именно – свободата на България. Ето как е представен: „скитник ходя злочестен ази“ (...) „та мойта младост, мале, зелена съхне и вехне люто язвена“. Макар, че в колектива всички се борят за едно общо дело, той се чувства неразбран: „Приятел нямам да му разкрия що в душа тая“. Героят има стремежи и мечти, но те отстъпват пред чувството за дълг към родината. Със сърцето си той усеща, че не е изцяло отдаден на тази кауза, защото мисли и страда за другия път, пътят, по който не е поел. Има раздвояване на чувствата му, но връщането в патриархалното общество, при семейството му е невъзможно, защото не желае да живее с ограниченията на робството.

В стихотворението на Атанас Далчев „Дяволско“ (1927) се среща концептуалният признак ‘самота’. Може да бъде интерпретиран като отчуждение и разкъсване на връзките с общността. Тази самота е представена като начин на живот на лирическия герой. Той сравнява живота си с „ад“, а изтичащото време и отминаващите часове са описани като „отровни“. Героят няма мечти и стремежи, не се интересува от нищо, единственото разнообразие в този скучен и безсмислен живот е гледката през прозореца: „И за да заглуша във себе си скръбта, понякога аз сядам на прозореца“. Наоколо животът продължава с пълна сила „О, аз разбирам: този весел свят със мене и със мойта смърт не свършива“. Той е незабележим за останалите хора, никой не се интересува от неговото съществуване. Въпреки тягостното настроение се откроява гордостта му „Не искам състрадание от хората!“. Дори и в последните си часове, въпреки самотата и отчуждението той не иска да буди съжаление сред хората.

Видно е, че българската литература изобилства от образи на силни индивидуални герои (юнаци, хайдутини), които утвърждават личния избор, героизма, саможертвата, честта, смелостта. В тези произведения си взаимодействат личността и социума, защото макар и изборът на всеки да е индивидуален, последствията са за цялото общество.

5.3. Индивидът в българската преса

Използвани са материали от вестник „Дневник“ в периода 01.01.2025 г. – 31.12.2025 г.

Индивидът в българската преса и по-конкретно във вестник „Дневник“ е представен като отделна личност, човек със свои специфични качества и характеристики, собствена мисъл и мнение, което не се притеснява да изрази публично. Той отстоява позицията си и е убеден в правотата си.

От направения преглед се вижда, че в пресата се използват някои от синонимите на индивид: *лице* („За лица под 18 години ще бъде забранена и продажбата на енергийни напитки с повече от 150 милиграма кофеин на литър“; „ (...) за влияние на определени лица върху дейността на следствените органи и прокуратурата“); *личност* („Вярваме, че именно такава личност ще допринесе за капацитета на Конституционния съд и доверието на гражданите на Република България към него“); *персона* („Персоните, а не реформите спънаха отново съставянето на редовно правителство“).

В преобладаващата част от статиите индивидът е представен като конкретна личност и присъства със собственото си име:

„Йонко Грозев е избран в ръководството на съда в Страсбург“; „Асен Василев призова младите по протестите да гласуват на избори, за да спрат Пеевски“; „Димитър Найденов: Градският транспорт на Бургас е спрял“; „Според Костадин Костадинов Пеевски ще реши дали правителството ще подаде оставка“; „Петкова посочи еврозоната и планове за европейски средства като достойнства на кабинета“; „Йордан Цонев: ДПС не иска удължителен бюджет, но ще го подкрепи“; „Благомир Коцев: Арестът ми бе показно за опозиционните кметове и политици“; „Благомир Коцев получавал упорити послания да се присъедини към „новия шериф““; „Сачева иска родителите на малки ученици да имат право на гъвкаво работно време през ваканцията“; „На село няма как да не горят: Ицхак Финци заплашен с глоба, ако упорства да подава сигнали“; „Патриарх Даниил: Днес особено щедро отваряме нашите сърца за нуждите и болката на другите“; „Проф. Ива Христова: Грипът напредва, ще има бързо покачване на заболяемостта“; „Желязков обяви българите за по-богати от гърците, румънците, унгарците, словаците и литовците“; „Румен Радев: Решението да приемем еврото е стратегически избор в спорен момент“.

Има статии, в които отделната личност е представена с наименованието лидер: „Лидерът на гражданското движение БОЕЦ Георги Георгиев търси обезщетение от МВР за незаконното му задържане през октомври 2023 г.“; „Лидерът на „Възраждане“ Костадин Костадинов каза, че лидерът на ДПС Делян Пеевски ще е този, който ще реши дали правителството ще подаде оставка“; „Лидерът на КНСБ: В кварталните магазинчета основните стоки са по-евтини от веригите“; „Лидерът на „Подкрепа“: Управляващите negliжират протестите, но след тях идват стачките“; „Един от лидерите на протеста на младите лекари, Калина Божилова, коментира в отговор на въпрос в сутрешния блок на „Нова телевизия“ какво изкара младите хора на най-масовите протести от години, че недоволството им не е насочено конкретно към Бойко Борисов и Делян Пеевски, а към цялата порочна политическа структура“.

Има и много примери, в които са използвани различни съществителни нарицателни имена за обозначаване на отделна личност, например за обозначаване на професия или заемане на някаква длъжност:

„Съдия с опит в Страсбург ще допринесе за капацитета и престижа на Конституционния съд“; „Кметът на Враца от ГЕРБ ще съди протестиращи, викали

„мафия“ и „оставка“ под прозорците му“; „Позорно за България: Кмет иска еднопосочен билет за ромите“; „Алпинист почина след откъртане на скала в Рила“; „Шофьор отне предимство и загина в катастрофа край Созопол“; „Шофьор не спря на полицейски сигнал, удари се в кола и уби двама“; „Пиян шофьор без книжка се блъсна в дърво край Севлиево, загина спътникът му“; „Ректор прогнозира увеличение на таксите за студенти“; „И президентът призова депутатите да чуят площадите“; „Депутат на Доган посочи, че държавата се управлява от кабинета на Пеевски“; „Адвокат на Васил Божков осъди прокуратурата да му плати 400 хил. лв.“; „Директор на столично училище е задържан заради открити скрити камери в тоалетните“; „Управителят на БНБ: С евротоние не се отказваме от себе си, а заявяваме кои сме“; „Сливенският митрополит забрани икони да участват в нестинарски игри“; „След като преработеният бюджет на здравната каса мина на първо четене в комисия, както и след обявените протести на съсловието в цялата страна, председателят на здравната комисия в парламента Костадин Ангелов от ГЕРБ обеща възнагражденията, които те трябва да получат, да бъдат осигурени през реструктурирането на европейски програми в размер на 100 млн. евро“.

В друга част от статиите се срещат:

възрастова характеристика – „Ученик открадна линейка в Монтанско, прокуратурата му повдигна обвинение“; „Млад мъж е обвинен за разпространение на порнография с непълнолетни“; „Открит е младият мъж, изчезнал вчера във Витоша“;

национална принадлежност – „Българка е проверявана за мистериозната смърт на гръцко семейство в Атина“;

родова принадлежност – „Бащата на прегазения Филип Арсов: Държавата сякаш защитава виновните и наказва невинните“;

полова принадлежност – „Въоръжен е обрал магазин за алкохол“ („Неизвестен мъж е влязъл в обекта, заплахил е продавачката и е взел пари от нея“); „Извършиителят на обира от магазин в „Красно село“ е лежал дълги години в затвора“; хоби – „Турист загина след падане под връх Вихрен“.

От представените данни може да бъде обобщено, че семантични еквиваленти на лексемата ИНДИВИД в българската преса и по-конкретно във вестник „Дневник“, които се срещат и в лексикографските извори, са: *лице*, *личност* и *персона*. Наименованието *лидер* се използва като синоним на индивид само в пресата. В преобладаващата част от статиите индивидът е представен като конкретна личност и присъства със собственото си име. Има и примери, в които са използвани различни съществителни нарицателни имена за обозначаване на отделна личност, например за обозначаване на професия, възрастова характеристика, национална принадлежност, родова принадлежност, полова принадлежност, хоби. Изведените данни показват, че в пресата се срещат главно социалният и културният аспект. Вследствие на представените примери се откриват следните характеристики на индивида: социална – отделен човек; културна – ценностите, на които е носител съответният човек; възрастова – (ученик, млад мъж).

6. Метафори.

В представените текстове се откриват следните метафори: 1. индивид – човек; 2. индивид – животно; 3. индивид – растение; 4. индивид – предмет; 5. индивид – част от тялото.

Индивид – човек:

Така баба знае, така и бае (БПП/ВРР 1986: 164); *Вържи попа, да е мирно селото* (Славейков/Slavejkov 1954: 165; БПП/ВРР 1986: 175); *Всеки поп в своята книга е*

вещ (БПП/ВРР 1986: 235); *Барабар Петко с мъжете* (ФРБЕ/FRBE 1: 85); *Ученик открадна линейка в Монтанско, прокуратурата му повдигна обвинение; Българка е проверявана за мистериозната смърт на гръцко семейство в Атина; Димитър Найденов: Градският транспорт на Бургас е спрял* (Вестник „Дневник“/Vestnik “Dnevnik”).

Индивид – животно: *Вълкът си е сам сайбия, сам кадия* (БПП/ВРР 1986: 236); *Добрият кон сам си изкарва зобта* (БПП/ВРР 1986: 19); *Сяка коза е закачена за свой крак* (Славейков/Slavejkov 1954: 547); *Сяко пиле на гнездото си пее* (Славейков/Slavejkov 1954: 550); *Всяка лястовица своето гнездо хвали* (БПП/ВРР 1986: 82); *Всяка квачка на своя полог излюпва* (БПП/ВРР 1986: 214); *С един вол не се оре* (Славейков/Slavejkov 1954: 500).

Индивид – растение: *Всяко дърво си има червей да го яде* (БПП/ВРР 1986: 118); *С една китка лято не дохода* (Славейков/Slavejkov 1954: 501); *С едно цвете пролет не бива, или лято не става* (Славейков/Slavejkov 1954: 501); *С едно дърво къща се не прави* (БПП/ВРР 1986: 349); *Всяка/Секоя коприва не боде* (Славейков/Slavejkov 1954: 519; БПП/ВРР 1986: 251).

Индивид – предмет: *От капката вир се пълни* (Славейков/Slavejkov 1954: 418); *Капка в морето* (БПП/ВРР 1986: 351); *Сяка мотика за себе си копай* (Славейков/Slavejkov 1954: 547); *От една брадва дървото не пада* (Славейков/Slavejkov 1954: 416); *С един камък къща (зид, дувар, кале) не става* (Славейков/Slavejkov 1954: 500); *От едно зърно брашно са не смила* (Славейков/Slavejkov 1954: 416).

Индивид – част от тялото: *Сама ръка и в морето не може да са умие* (Славейков/Slavejkov 1954: 507).

От изнесените данни се вижда, че концептът ИНДИВИД е представен имплицитно чрез голям брой метафори основно при паремииите и фразеологизмите, където се открива разнообразие от изразни средства. В пресата единствената метафора е индивид – човек, изразена със синоними, професии, звания и лични имена.

7. Когнитивна синтетична дефиниция

В представите на съвременния българин концептът ИНДИВИД има различни характеристики: социална (отделна личност, човек), битова (това, заради което съществува), културна (ценностите, на които е носител) и т. н.

Социален аспект. Индивидът е отделна, самостоятелна личност със свои специфични качества и характеристики, които го отличават от останалите индивиди.

Битов аспект. Индивидът не може да съществува изолирано това се отнася както за традиционния човек, така и за съвременния. Той има нужди и потребности, които могат да бъдат задоволени само от други индивиди (себеподобни) – най-важни от които са съжителство и комуникация. Съвременният българин е по-индивидуален спрямо традиционния, има свое мнение, позиция, възгледи, разбирания и ги отстоява, но въпреки това е невъзможно да съществува самостоятелно.

Възрастов аспект. Свързан е с възрастовата характеристика на индивида, напр. ученик, млад мъж и др. Този аспект е най-ярко изразен в пресата.

Психологически аспект. Индивидът може да бъде самостоятелен, но не може да съществува изолирано. Само в съжителство, колектив със сходни на неговите интереси и убеждения, може да задоволи емоционалните си потребности и да се чувства удовлетворен. Човекът се изгражда като личност в процеса на комуникацията с други хора и в резултат на натрупан опит.

Културен аспект. Всеки индивид притежава специфични качества и е носител на ценности, които е наследил от предците си. Ценностите и нормите са подвластни на времето и се променят, те могат да бъдат както положителни, така и отрицателни. В определени ситуации човекът е представен като самодостатъчен, но това е характеристика, свързана със задължения и трудови дейности. Като цяло този аспект е свързан с успешната реализация на индивида в група.

Аксиологичен аспект. Изразен е най-силно в анкетите и паремиите. Индивидът като носител на ценности се свързва с утвърждаването на личната свобода, правото на избор и идентичност. В някои от примерите се открива и ценностното отношение – ‘човек с подчертани лични положителни качества’ (анкетен материал).

8. Профили

От представения материал могат да се обособят два профила на концепта ИНДИВИД в българския език:

8.1. Профил „индивидът според традиционното разбиране на българина“ – от гледна точка на традиционния българин индивидът е социален и не може да съществува отделно, изолирано от социума. Открива се в голяма част от фразеологизмите, паремиите, в някои произведения от художествената ни литература. За да е пълноценен животът му, да има реализация и благоденствие, той трябва да съжителства с други индивиди. В това се крие успехът на традиционния българин, индивидът се реализира чрез общността, черпи сили и подкрепа от социума.

8.2. Профил „индивидът според съвременното разбиране на българина“ е представен като човек със свои специфични качества и характеристики, които го отличават от останалите и които са достатъчно добри, за да може да се реализира като успешна личност в живота самостоятелно, без да очаква подкрепа от обкръжението си и от обществото като цяло. Съвременният индивид не се страхува да изрази своята позиция, макар и тя да се различава от всеобщото виждане, дори обратното – такава индивидуалност е желана и възприемана като положителна, уникална. Този профил се открива в пресата, част от анкетите, среща се и в някои лексикографски източници. Той е насочен към новите, модерни тенденции.

9. Изводи

ИНДИВИДЪТ в съзнанието на традиционния българин, в резултат на проведен свободен асоциативен експеримент, се концептуализира като: *човек, жив организъм (съществува), който може да бъде както човек, така и друг биологичен вид (растение или животно) и личност.*

Тези отговори, извлечени от анкетните данни, се припокриват с дефинициите от лексикографските източници, което показва, че културният конструкт индивид се разпознава сред обществото и се използва с основните си концептуални признаци и днес. Това са и най-често срещаните семантични еквиваленти в исторически и в съвременен план. Друга част от отговорите са допълнени и обогатени от пояснения, изразяващи качества и характеристики, отразени в представите на съвременниците ни за изследвания концепт.

Синоними на лексемата *индивид* в българската преса са: *лице, личност и персона.*

При фразеологизмите, паремиите и в някои примери от съвременната преса се вижда имплицитно назоваване на изследвания концепт. В пресата (*лидер*) и в анкетните данни (*субект, особа, особен чешит, особен вид примат, маймуна, човек със здравословни проблеми (физически и психически)*) се откриват примери, които показват едно различно виждане на концепта ИНДИВИД, което е допълнение към основните концептуални

признаци, т.е. наблюдава се едно разширяване на изследвания културен конструкт с нови значения. Може да се обобщи, че концептът ИНДИВИД е съхранил основните си значения и в същото време е допълнен с нови концептуални признаци, отразяващи схващанията на съвременния българин.

ЛИТЕРАТУРА

- Архив на вестник „Дневник“ от 01.01.2025 г. – 31.12.2025 г. (Arhiv na vestnik „Dnevnik“ ot 01.01.2025 g. – 31.12.2025 g.).
- БЕР 1979: *Български етимологичен речник*. Т. 2. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“ (BER 1979: *Balgarski etimologichen rechnik*. Т. 2. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“).
- БЕР 1986: *Български етимологичен речник*. Т. 3. София: Издателство на БАН (BER 1986: *Balgarski etimologichen rechnik*. Т. 3. Sofia: Izdatelstvo na BAN).
- БПП 1986: *Григоров, М., К. Кацаров*. Български пословици и поговорки. Трето преработено издание. София: Наука и изкуство (BPP 1986: *Grigorov, M., K. Katsarov*. *Balgarski poslovitsi i pogovorki*. Treto preraboteno izdanie. Sofia: Nauka i izkustvo).
- БТР 1951: *Младенов, Ст.* Български тълковен речник с оглед към народните говори. Т. 1. София: Дечо Стефанов (BTR 1951: *Mladenov, St.* *Balgarski talkoven rechnik s ogled kam narodnite govori*. Т. 1. Sofia: Decho Stefanov).
- БТР 1963: *Андрейчин, Л., Л. Георгиев* и др. Български тълковен речник. Второ издание. София: Наука и изкуство (BTR 1963: *Andrejchin, L., L. Georgiev et al.* *Balgarski talkoven rechnik*. Vtoro izdanie. Sofia: Nauka i izkustvo).
- БТР 1993: *Андрейчин, Л., Л. Георгиев* и др. Български тълковен речник. Пловдив: МАГ – 77 (BTR 1993: *Andrejchin, L., L. Georgiev et al.* *Balgarski talkoven rechnik*. Plovdiv: MAG – 77).
- БТР 2004: *Андрейчин, Л., Л. Георгиев* и др. Български тълковен речник. Четвърто издание. София: Наука и изкуство (BTR 2004: *Andrejchin, L., L. Georgiev et al.* *Balgarski talkoven rechnik*. Chetvarto izdanie. Sofia: Nauka i izkustvo).
- Буров, Пехливанова 1999: *Буров, С., П. Пехливанова*. Малък тълковен речник на българския език. Велико Търново: Слово (Burov, Pehlivanova 1999: *Burov, S., P. Pehlivanova*. *Malak talkoven rechnik na balgarskiya ezik*. Veliko Tarnovo: Slovo).
- Верещагин, Костомаров 1983: *Верещагин, Е. М., В. Г. Костомаров*. Язык и культура. Москва (Vereshchagin, Kostomarov 1983: *Vereshchagin, E. M., V. G. Kostomarov*. *Iazyk i kul'tura*. Moskva).
- Воркачов 2007: *Воркачев, С. Г.* Любовь как лингвокультурный концепт. Москва: Гнозис (Vorkachov 2007: *Vorkachev, S. G.* *Liubov' kak lingvokul'turnyj kontsept*. Moskva: Gnozis).
- Геров 1977: *Геров, Н.* Речник на българския език. Т. 3. София: Български писател (Gerov 1977: *Gerov, N.* *Rechnik na balgarskiya ezik*. Т. 3. Sofia: Balgarski pisatel).
- Дечева 1997: *Дечева, Д.* Тълковен речник с фразеологични съчетания. София: АТЛАНТИС-КЛ (Decheva 1997: *Decheva, D.* *Talkoven rechnik s frazeologichni sachetaniya*. Sofia: ATLANTIS-KL).
- ЕРС 1997: *Михайлов, Ст.* ред. Енциклопедичен речник по социология. Второ издание. София: М-8-М Михаил Мирчев (ERS 1997: *Mihaylov, St.* Red. *Entsiklopedichen rechnik po sotsiologia*. Vtoro izdanie. Sofia: M-8-M Mihail Mirchev).
- ЕР 1998: *Корсини, Р.* Ред. Енциклопедия по психология. Превод от английски. Под редакцията на Андреева, Л., Хр. Гъркова. София: Наука и изкуство (ER 1998:

- Korsini, R. Red. Entsiklopedia po psihologia. Prevod ot angliyski. Pod red. na Andreeva, L., Hr. Garkova. Sofia: Nauka i izkustvo).*
- Зиновиева 2026: *Зиновиева, И.* Екологичен подход към изследване на индивидуалността. – В: Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Кн. Психология. Т. 102 (Zinovieva 2026: *Zinovieva, I.* Ekologichen podhod kam izsledvane na individualnostta. – V: Godishnik na Sofiyskiya universitet „Sv. Kliment Ohridski“. Кн. Psihologiya. Т. 102.
- Илиева 2016: *Илиева, Д.* Лингвокултурология. Същност и категориален апарат. София: Софттрейд (Ilieva 2016: *Ilieva, D.* Lingvokulturologia. Sashtnost i kategorialen aparat. Sofia: Softtrejd).
- Кирилова 2017а: *Кирилова, Й.* Концепт и езикова картина на света. – Български език, 64, 1, 68–79 (Kirilova 2017a: *Kirilova, Y.* Kontsept i ezikova kartina na sveta. – Balgarski ezik, 64, 1, 68–79).
- Кирилова 2017б: *Кирилова, Й.* Представата за ума в българската езикова картина на света. София: ДиоМира (Kirilova 2017b: *Kirilova, Y.* Predstavata za uma v balgarskata ezikova kartina na sveta. Sofia: DioMira).
- Кирилова 2024: *Кирилова, Й.* Терминологичен апарат на Секцията за етнолингвистика на Института за български език при Българската академия на науките. Перспективи. – Български език, 71, 2, 36–48 (Kirilova 2024: *Kirilova, Y.* Terminologichen aparat na Sektsiata za etnolingvistika na Instituta za balgarski ezik pri Balgarskata akademija na naukite. Perspektivi. – Balgarski ezik, 71, 2, 36–48).
- Кирилова 2025: *Кирилова, Й.* Етнолингвистика. Школи и направления. – Български език, 72, 3, 117–130 (Kirilova 2025: *Kirilova, Y.* Etnolingvistika. Shkoli i napravleniya. – Balgarski ezik, 72, 3, 117–130).
- Колев 1987: *Колев, Н.* Българска етнография. София: Наука и изкуство (Kolev 1987: *Kolev, N.* Balgarska etnografia. Sofia: Nauka i izkustvo).
- Маслова 2004: *Маслова, В. А.* Когнитивная лингвистика: Учебное пособие. Минск (Maslova 2004: *Maslova, V. A.* Kognitivnaja lingvistika: Uchebnoe posobie. Minsk).
- Маслова 2006: *Маслова, В. А.* Введение в когнитивную лингвистику. Москва (Maslova 2006: *Maslova, V. A.* Vvedenie v kognitivnuju lingvistiku. Moskva).
- Нанова 2019: *Нанова, А.* Български синонимен и антонимен речник с фразеологизми. София: Просвета – София (Nanova 2019: *Nanova, A.* Balgarski sinonimen i antonimen rechnik s frazeologizmi. Sofia: Prosveta – Sofia).
- Новейший философский словарь 2003: *Грицанов, А. А.* ред. Новейший философский словарь. Минск: Книжный дом (Новейший философский словарь 2003: *Gritsanov, A. A.* Red. Noveishij filosofskij slovar'. Minsk: Knizhnyj dom).
- Пименова 2013: *Пименова, М. В.* Типы концептов и этапы концептуального анализа. – Вестник КГУ, кн. 2, Т. 2, 127-131 (Pimenova 2013: *Pimenova, M. V.* Tipu kontseptov i etapu kontseptual'nogo analiza. – Vestnik KGU, kn. 2, T. 2, 127–131).
- РБЕ 1990: *Речник на българския език.* Т. 6. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“ (RBE 1990: *Rechnik na balgarskiya ezik.* Т. 6. Sofia: Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“).
- РКБЕНО 2012: *Дьомина, Е. И.* Гл. ред. Речник на българския език на народна основа от XVII век (върху текст от Тихонравовия дамаскин). София: Валентин Траянов (RKVENO 2012: *Dyomina, E. I.* Gl. Red. Rechnik na balgarskiya ezik na narodna osnova ot XVII vek (varhu tekst ot Tihonravoviya damaskin). Sofia: Valentin Trajanov).
- СРСБКЕ 1994: *Димитрова, М., А. Спасова.* Синонимен речник на съвременния български книжовен език. София: Издателство на БАН. 3 изд. 2002 (SRSBKE 1994:

- Dimitrova, M., A. Spasova. Sinonimen rechnik na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Sofia: Izdatelstvo na BAN. 3 izd. 2002).*
- Славейков 1954: *Славейков, П.* Български притчи или пословици и характерни думи. Арнаудов, М. (ред.). София: Български писател (Slavejkov 1954: *Slavejkov, P.* Balgarski pritchi ili poslovitsi i harakterni dumi. Arnaudov, M. (red.). Sofia: Balgarski pisatel).
- СТРБЕ 1994: *Буров, Ст., В. Бонджолова и др.* Съвременен тълковен речник на българския език. Велико Търново: ЕЛПИС (STRBE 1994: *Burov, St., V. Bondzholova et al.* Savremenен talkoven rechnik na balgarskiya ezik. Veliko Tarnovo: ELPIS).
- ТРХН 2007: *Попова, М., Б. Попов* и др. Терминологичен речник по хуманитарни науки. София: Наука и изкуство (TRHN 2007: *Popova, M., B. Popov et al.* Terminologichen rechnik po humanitarni nauki. Sofia: Nauka i izkustvo).
- Философская энциклопедия 1960-1970: *Ф. В. Константинов* (Ред.). Философская энциклопедия. Москва. (Filosofskaja entsiklopedija 1960-1970: *Konstantinov, F. V.* Red. Filosofskaja entsiklopedija. Moskva).
- Философски речник 1996: *Филатов, В. П., В. С. Малахов.* Философски речник. Съвременни философи XIX-XX век – школи и направления. София: ГАЛ-ИКО (Filosofski rechnik 1996: *Filatov, V. P., V. S. Malakhov.* Filosofski rechnik. Savremenni filosofi XIX-XX vek – shkoli i napravlenija. Sofia: GAL-IKO).
- ФРБЕ 1974: *Ничева, К., С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова.* Фразеологичен речник на българския език. Т. 1. София: Издателство на БАН (FRBE 1974: *Nicheva, K., S. Spasova-Mihaylova, Kr. Cholakova.* Frazеologichen rechnik na balgarskiya ezik. T. 1. Sofia: Izdatelstvo na BAN).
- ФРБЕ 1975: *Ничева, К., С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова.* Фразеологичен речник на българския език. Т. 2. София: Издателство на БАН (FRBE 1975: *Nicheva, K., S. Spasova-Mihaylova, Kr. Cholakova.* Frazеologichen rechnik na balgarskiya ezik. T. 2. Sofia: Izdatelstvo na BAN).

<https://ibl.bas.bg/infolex/?word=индивид>. (Boyadzhiev, Valentin: Chovek, individ, lichnost. Dvizheshti sili na povedenieto – potrebnosti i motivi. valentinboyadzhiev.com)

<https://bg.wiktionary.org/wiki/индивид>.

<http://sinonimen.onlinerechnik.com/duma/индивид>.